

Mateusz Mataniak

(Uniwersytet Jagielloński)

ZASADY ORGANIZACYJNE I FUNKCJONOWANIE
LOTERII KRAJOWEJ W WOLNYM MIEŚCIE KRAKOWIE
(1822–1845). Z BADAŃ NAD SKARBOWOŚCIĄ
NA ZIEMIACH POLSKICH W XIX WIEKU

Abstract

THE REGULATIONS AND FUNCTIONING OF THE NATIONAL LOTTERY
IN THE FREE CITY OF KRAKÓW (1822–1845). A STUDY OF THE FUNCTIONING
OF THE TREASURY IN THE POLISH LANDS
IN THE NINETEENTH CENTURY

The National Lottery was established in the Free City of Kraków (1815–1846) by the Representative Assembly in 1821. It was the source of revenue for the treasury and was leased to a private entrepreneur, Florian Straszewski, known for having contributed to the creation of the Planty Park in Kraków. The lottery was divided class and numerical lotteries, each of which was organised according to different regulations, but with the same lottery administrator (Directorate of the Lottery). It was supervised by the city Senate. The latter issued several laws which regulated the organisation and functioning of the Directorate of the Lottery, the sale points, and State Commissioners who were involved in the lottery drawings. The article also discusses the conditions of a typical contract signed with F. Straszewski and the “Plan loterii klasowej” (Plan of the Class Lottery) of 1840. The National Lottery functioned between 1822–1844.

Key words: Free City of Kraków, senate, representative assembly, lottery, treasury, lottery draw.

Słowa kluczowe: Wolne Miasto Kraków, Senat, Zgromadzenie Reprezentantów, loteria, skarbowość, losowanie.

Uwagi wstępne

W niniejszym opracowaniu przedstawiono dzieje Loterii Krajowej Wolnego Miasta Krakowa, wydzierżawianej Florianowi Straszewskiemu, w latach 1822–1845. W artykule odtworzono przebieg prac nad ustanowieniem loterii, szczegółowej analizie poddano akty prawne określające jej ramy organizacyjne i zasady funkcjonowania. Odtworzono również ich stosowanie w praktyce. Praca opiera się niemalże wyłącznie na materiałach archiwalnych, zgromadzonych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Rolę wiodącą odegrała dokumentacja faszcykułu 73 („Gry 1816–1853”, sygn. WMK V-183), będąca częścią tzw. akt senackich, czyli spuścizny po działalności Senatu Rządzącego. Wszystkie stanowią fragment zespołu „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa”. Duże znaczenie miały również protokoły posiedzeń Zgromadzenia Reprezentantów, dokumentacja z prac sejmowych, a także dzienniki urzędowe. Cennym uzupełnieniem okazały się podręczniki skarbowości, krakowska prasa oraz opracowania poświęcone dziejom Rzeczypospolitej Krakowskiej.

Na wstępie objaśnić należy podstawowe pojęcia z zakresu prawa loteryjnego. W ogólności można stwierdzić, że mechanizm funkcjonowania loterii i gier losowych, mimo pewnych odmienności co do formy, jest dość podobny. Chodzi o możliwość wygrania określonej sumy pieniężnej albo rzeczy w zamian za postawienie ustalonej stawki pieniężnej lub wykupienie losu. Wygrana zależy od przypadku, od ślepego trafu. Wpływy ze stawek i losów w części są przeznaczane na wypłatę wygranych, część przypada instytucjom organizującym grę lub loterię¹.

Przed dwustu laty funkcjonowały w Europie trzy rodzaje loterii: a) liczbowa, zwana genueńską, b) klasowa, czyli klasyczna, c) procentowa. Pierwsza z wymienionych pojawiła się w Rzeczypospolitej w 1768 roku. Polegała na tym, że stawiano określone stawki na pięć numerów, w granicach od 1 do 90. W oznaczonym dniu miało miejsce losowanie pięciu numerów spośród 90. Wysokość wygranej zależała od liczby trafionych numerów, co określało tzw. estratto, ambo, terno, quaterno i quinterno, a także od wysokości stawki. W loterii klasowej określano sumy wygranych oraz sumę, która miała być uzyskana ze sprzedaży losów. Ta ostatnia była dzielona pomiędzy określoną liczbę losów sprzedawanych po z góry oznaczonej cenie. Losowanie odbywało się w kilku terminach i w kilku seriach, tzw. klasach. Loteria procentowa zaś była formą pożyczki obligacyjnej, w której zamiast oprocentowania stosowano premie².

¹ A. Borodo, *Dochody budżetowe z loterii i gier liczbowych*, [w:] *System instytucji prawno-finansowych PRL*, t. III: *Instytucje budżetowe*, cz. II: *Dochody i wydatki budżetu*, red. M. Weralski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 530–531.

² A. Krzyżanowski, *Nauka skarbowości*, Poznań 1923, s. 328–329. O loteriach w XVIII w. zob. R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 211–217.

Ponieważ loterie stanowią typ przedsiębiorstw wybitnie spekulacyjnych, państwa często są zmuszane do wkroczenia w tę dziedzinę działalności gospodarczej. Taki interwencjonizm państwowy może się przejawiać na trzy sposoby. W pierwszym państwo zakazuje loterii. W drugim państwo prowadzi własne przedsiębiorstwo loteryjne, na zasadzie wolnej konkurencji bądź monopolu. W trzecim wreszcie państwo reglamentuje bądź opodatkowuje loterie prywatne³.

Przed podobnym dylematem stanął Senat Rządzący, sprawujący władzę rządową w Rzeczypospolitej Krakowskiej. W początkach jego działalności największy problem stanowiły loterie zagraniczne. Były one pozostałością okresu przynależności Krakowa do Księstwa Warszawskiego (1809–1815). Najważniejszą loterię prowadzili Bohm i Kałuźniński, kolektorzy Warszawskiej Dyrekcji Loteryjnej⁴.

Jako że ich działalność skutkowałą „szkodliwym wyciąganiem pieniędzy z Okręgu Miasta Krakowa”, Inspektor Przychodów Niestających, Kazimierz Wytyszkiewicz, nalegał na zawarcie porozumienia z rządem Królestwa Polskiego, które umożliwiłoby wyrugowanie loterii warszawskiej z terytorium Wolnego Miasta Krakowa. Kolejnym krokiem miało być wprowadzenie monopolu loteryjnego. W przedmiocie administrowania monopołem inspektor sugerował ustanowienie samodzielnego zarządu państwowego, ewentualnie jego wydzierżawianie prywatnemu przedsiębiorcy, czyli „wypuszczenie w entreprzyzę”. Przedsiębiorca miał przejąć koszty bieżącego zarządu. W takiej sytuacji niezbędny byłby nadzór państwowy, przejawiający się chociażby w „ciągnienu losów w przytomności osób upoważnionych przez Rząd” itp.⁵

W 1816 r. Senatowi udało się wyjednać u Komisji Organizacyjnej Trzech Dworów Protegujących zgodę na usunięcie z Krakowa dwóch loterii zagranicznych, klasycznej i liczbowej⁶. O ich zniesieniu powiadomiono komisarza pełnomocnego rządu Królestwa Pruskiego, barona Ernesta Reibnitza⁷. Można

³ M. Gutkowski, *Nauka skarbowości*, Wilno 1936, s. 315–316.

⁴ Zob. *Wykaz Przychodu Loteryi graney w Mieście Krakowie na ciągnienu Warszawskie z 16 III 1816*, „Budget Przychodów i Rozchodów Miasta Wolnego Krakowa i Jego Okręgu na Rok 1816/1817 przez Wysoką Komisję Organizacyjną ustanowioną”, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), zespół „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa” (dalej: WMK), sygn. WMK 15, k. 381. W latach 1813–1815 loteria przynosiła Skarbowi Publicznemu średnio 29 752 złp i 12 gr rocznie, po potrąceniu wygranej i prowizji dla kolektorów.

⁵ Pismo Inspektora Przychodów Niestających do Senatu Rządzącego z 14 XII 1815 nr 175, fasc. 73 („Gry 1816–1853”), WMK V-183, k. 21–22, 29; Opinia Feliksa Radwańskiego dla Senatu Rządzą. z XI 1815, *ibidem*, k. 23–24.

⁶ Obwieszczenie Senatu Rządzą. z 22 V 1816, Dodatek do nr 42 „Gazety Krakowskiej” z 26 V 1816, WMK V-183, k. 63; Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 V 1816 nr 313, *ibidem*. Loteria warszawska działała na podstawie zezwolenia rządu Księstwa Warszawskiego z 2 VI 1815.

⁷ Pismo Senatu Rządzą. do Komisarza Pełnomocnego, Komisji Organizacyjnej i Prezydenta Miasta Krakowa z 4 VII 1816, WMK V-183, k. 31–34. W związku z zakazem prowadzenia loterii kolektorom nakazano zamknięcie dwóch ostatnich kantorów, pod groźbą kar pieniężnych.

wspomnieć, że Komisja Organizacyjna była przedstawicielstwem „mocarstw opiekuńczych”, Rosji, Austrii i Prus, czuwającym nad przestrzeganiem porządku zaprowadzonego w Wolnym Mieście Krakowie przez uczestników obrad Kongresu Wiedeńskiego⁸.

Dyskusja na forum Zgromadzenia Reprezentantów. Ustanowienie Loterii Krajowej w 1822 roku i zasady jej funkcjonowania

Z pomysłem wprowadzenia monopolu loteryjnego wystąpił również Wydział Dochodów Publicznych. Impulsem była prośba przedsiębiorcy Rudolfa Jenny’ego, który chciał wydzierżawić od państwa loterię liczbową. Wydział zwrócił Senatowi uwagę na konieczność uzyskania zgody Komisji Organizacyjnej⁹.

Autorem pierwszego projektu loterii klasycznej był senator Antoni Morbitzer. Projekt pochodził z 1818 roku. Morbitzer przewidywał w nim, że dla prowadzenia loterii konieczne będzie uzyskanie konsensu, czyli zezwolenia rządowego. Również plany loterii, czyli jej szczegółowe zasady, podlegały zatwierdzeniu przez władze administracyjne. Miały one pobierać 6000 złp rocznej kaucji, której 10% wpłacano do Kasy Głównej po pierwszym losowaniu. Rękojmię wypłacalności dzierżawcy mogły stanowić nieruchomości, towary lub inne ruchomości; na nim spoczywały wszelkie koszty administracji loterii. Kolektorzy mogli sprzedawać losy w kantorze loteryjnym bądź prywatnie, z możliwością zatrudniania subkolektorów bez dodatkowej opłaty skarbowej. Subkolektorzy mieli legitymować się pełnomocnictwem swych pryncypałów.

W sprawie zob. Pismo Komisarza Pełnomocnego do Senatu Rząd. z 20 I 1816; Pismo Komisji Organizacyjnej do Senatu Rząd. z 26 I 1816 nr 324; Uchwała Senatu Rząd. z 6 II 1816 nr 175 DGS.

⁸ O ustroju i społeczeństwie WMK szerzej zob. W.M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 792–823; *idem*, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 116, Kraków 1976, *passim*; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce (1764–1989)*, Warszawa 2012, s. 258–269; J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 110–113; J. Goclon, *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku*, [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990, s. 233–292.

⁹ Pismo R. Jenny do Senatu Rząd. z 8 VII 1816, WMK V-183, k. 51–52; Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 VII 1816 nr 2443, *ibidem*. Urzędnik stwierdził, że loterie wprowadzono we wszystkich krajach europejskich, opracowanie projektu Loterii Krajowej było więc całkowicie uzasadnione.

Dla Senatu zastrzeżono możliwość wypowiedzenia umowy i przekazania loterii w ręce innego przedsiębiorcy, w drodze publicznej licytacji¹⁰.

Propozycja Morbitzera stała się przedmiotem obrad Zgromadzenia Reprezentantów, czyli sejmu Wolnego Miasta Krakowa¹¹. Głosy posłów w sprawie loterii były podzielone. Przeciwko niej zdecydowanie wystąpił Józef Sołtykowicz. Przekonywał, że dochód loteryjny jest nieetyczny i prowadzi do demoralizacji, stanowi też formę podatku „okrytą wzgardą” we wszystkich cywilizowanych krajach. W ogólności, nie odpowiadał „duchowi Kraju tutejszego”. Bardziej wyrozumiały był Mikołaj Hoszowski, piastujący godność marszałka Zgromadzenia. Zwrócił on uwagę, odwołując się do tekstu projektu, na liczne przykłady państw, które dopuszczały u siebie różnego rodzaju loterie¹². Rozbieżność poglądów utrzymywała się na kolejnych posiedzeniach parlamentu. Nieprzejednanym przeciwnikiem loterii pozostał Sołtykowicz, wspierany przez Krzyszpina hr. Żeleńskiego i Feliksa Słotwińskiego. Ten ostatni wskazywał na zagrożenia dla życia rodzinnego, jaki niosą za sobą wszelkie formy hazardu. Jan Librowski powątpiewał w skuteczność nadzoru państwowego na dzierżawcami loterii. Zwolennikami loterii okazali się za to członkowie komisji sejmowo-skarbowej, Adam Siemoński i Jakub Mąkowski. Otrzymali poparcie ze strony Józefa Kozłowskiego, który nawoływał do jak najszybszego zaprowadzenia loterii w Krakowie¹³.

Podjęta wówczas próba wprowadzenia Loterii Krajowej nie powiodła się. Powodem była nieumiejętność pozyskania odpowiedniej liczby posłów przez jej zwolenników. W trakcie głosowania za wprowadzeniem loterii opowiedziało się 21 posłów, przeciw było 19¹⁴.

¹⁰ *Projekt do prawa* (do nr 5385) z 21 XI 1818, WMK V-183, k. 19–20, 39. Stosowne urządzenia dotyczące funkcjonowania loterii miał wydać Senat, w drodze osobnego rozporządzenia.

¹¹ Oryginał projektu, nad którym debatowali posłowie, nie zachował się. Analizie poddano m.in. dokumentację sejmową. Zob. „Księga I. Postanowienia Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1820”, ANK, WMK II-19.

¹² Protokół 4 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 7 XII 1820, „Dyaryusz Czynności Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1820”, ANK, WMK II-18, k. 40, 42; „Gazeta Krakowska” nr 101 z 17 XII 1820. Przez wprowadzenie Loterii Krajowej Senat chciał zasilić Skarb Publiczny kolejnym podatkiem niestałym. Loterie miały być wydzierzawiane „prywatnym kompaniom”, z zapewnieniem Skarbowi Publicznemu „stosownych korzyści”.

¹³ Protokół 12 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 18 XII 1820, WMK II-18, k. 159–161; „Gazeta Krakowska” nr 2 z 7 I 1821, tamże tekst wystąpienia J. Sołtykowicza. Mówił on m.in. o „szkodliwości loterii dla rodziny”.

¹⁴ Zgodnie z art. XIII Konstytucji, z 15 VII/11 IX 1818 (tekst w: M. Kallas, M. Krzymkowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795–1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 186–187), dla uchwalenia ustawy zwykłej wystarczająca była zwykła większość głosów. Aby wprowadzić zmiany w obowiązującym prawie, po ich zaaprobowaniu przez Senat, należało uzyskać poparcie 7/8 posłów, czyli 35. W przeciwnym razie Senat zawieszał wprowadzenie ustawy. Zob. Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 14 XI 1821, WMK II-24, k. 7–8; Pismo Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów do Senatu Rząd. z 18 XII 1820 (do nr 3), *ibidem*.

Projekt, po wprowadzeniu w nim drobnych modyfikacji, wpłynął na forum Zgromadzenia Reprezentantów w 1821 roku¹⁵. Ze względów fiskalnych uzyskał tym razem zgodne poparcie komisji sejmowo-skarbowej, której zależało na pomnożeniu dochodów Skarbu Publicznego najmniej uciążliwymi środkami¹⁶.

Warto zwrócić uwagę, że na sejmie 1821/1822 r. interesy fiskalne próbowano pogodzić ze standardami etycznymi. Stąd pojawiła się sugestia komisji sejmowo-skarbowej, aby pewną część wpływów loteryjnych przekazywać na fundusz dobroczynności, ściślej, na potrzeby Towarzystwa Dobroczynności, opiekującego się najuboższymi mieszkańcami Krakowa. W dyskusji plenarnej J. Librowski zaproponował, aby na cele charytatywne przekazywać połowę dochodów z Loterii Krajowej. Jeszcze bardziej radykalny był Jan Nowicki, domagając się przeznaczenia wszystkich środków na wspomnienie Towarzystwa Dobroczynności¹⁷.

Sprzecznosc loterii z zasadami moralności i gospodarności w urzędziach skarbowych dostrzegali znawcy prawa skarbowego. Jak pisał w swojej pracy profesor Stanisław Głabiński, oprócz względów etycznych i prawnych duże znaczenie ma też niepożądane krzewienie wśród mieszkańców przekonania, że nie własna praca i zasługa, lecz prosty los prowadzi do majątku i szczęścia. Wypłata wygranych przyczynia się do nierównego rozdziału bogactw na rzecz jednostek, kosztem społeczeństwa. Zdaniem Głabińskiego, najdotkliwsze społecznie są loterie liczbowe, w które grają najuboższe klasy ludności. Mniejsza szkodliwość loterii klasowej wynika z niższych cen losów, które wykluczają od udziału w grze osoby niezamożne¹⁸.

W 1821 r. przeważało stanowisko, że najlepsze będzie podzielenie wpływów loteryjnych na dwie części. Zgodnie z pomysłem J. Mąkolskiego pierwszą część miano przeznaczyć na budowę gmachów publicznych, w tym wystawienie nowego budynku w Rynku Głównym, nieopodal wieży ratuszowej. Drugą zaś,

---

¹⁵ *Projekt do Prawa ustanawiającego Loteryę Krajową* (do nr 4625 DGS), „Księga I. Postanowienia Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1821”, WMK II-24, k. 19–21; Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 14 XI 1821, WMK II-24, k. 7–8.

¹⁶ W komisji zasiadali Marcin Soczyński, Franciszek Lipczyński, Jakub Mąkolski, Józef Wodzicki i Jan Librowski. Zob. „Gazeta Krakowska” nr 98 z 9 XII 1821. Marszałkiem Zgromadzenia był Feliks Grodzicki.

¹⁷ Protokół 6 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 10 XII 1821, „Dyaryusz Czynności Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej R. 1821”, WMK II-23, k. 76–81; „Gazeta Krakowska” nr 102 z 23 XII 1821. Projekt przesłano Senatowi „dla udzielenia inicjatywy”.

¹⁸ S. Głabiński, *Nauka skarbowości*, Warszawa–Lwów 1925, s. 477–479. Loterii klasowej brakuje też „sztucznej kombinacji, która podnieca fantazję i chciwość”. Zdaniem autora, społeczeństwo może się „dorobić lepszego bytu tylko własną pracą i skrzętną oszczędnością”, a panujące wśród ludności „przesady i niedoświadczenie rozbudzają niczym nie uzasadnione nadzieje i namietności”. Głabiński stwierdzał, że wielu grających ogarnia „gorączka loteryjna”, skutkująca „chorobliwą manią do gry, której przez całe życie oprzeć się nie mogą”.

na utrzymanie 200 ubogich, których planowano umieścić w tzw. Domu Schronienia Ubogich¹⁹.

Odtąd przekazywanie części wpływów loteryjnych na cele charytatywne stało się rytuałem politycznym w Wolnym Mieście Krakowie. Sejm czynił tak wielokrotnie, w latach 1821/1822–1825/1826, a potem jeszcze w r. 1833²⁰.

Ważniejsze, że 1821 r. doszło do wprowadzenia w Wolnym Mieście Krakowie loterii klasycznej i liczbowej, na wzór państw ościennych. Odbłyło się to jednomyślnie, ponieważ dla posłów najważniejsze było ratowanie finansów publicznych, a państwowa loteria „najtrafniej temu zamiarowi odpowiadać mogła”. Loterię Krajową miano wydzierżawiać w drodze publicznych licytacji. Jej zwycięzca musiał wpłacić do Skarbu Publicznego kaucję w gotówce bądź zapisach hipotecznych. Stanowiła ona zabezpieczenie pretensji wygrywających na loterii. Była również istotnym dochodem fiskalnym. Dzierżawcę nadzorował Senat przy pomocy senatora delegowanego oraz komisarzy rządowych. Mieli oni zapewniać prawidłowość funkcjonowania loterii, stanowić „rękojmię wiary publicznej”²¹. Przyjmując ustawę loteryjną, parlament zwrócił się do Senatu o uszczegółowienie zasad działalności Loterii Krajowej. Służyć temu miała m.in. instrukcja dla komisarzy rządowych²².

Loteria Krajowa pozostawała pod kierownictwem dyrekcji. Na jej czele postawiono Michała Louisa, który zarazem był szefem tzw. biura kastolletu. Sekretarzem został Kajetan Rzepecki, kontrolerem i buchalterem Tomasz Łącki. W celu uniknięcia pomyłek rachunkowych Senat wydelegował do dyrekcji Wincentego Erbera, rachmistrza Biura Rachuby. Obsada stanowisk nastąpiła na wniosek Wydziału Dochodów Publicznych. Dyrekcję poddano nadzorowi senatora delegowanego Józefa Wasseraba, który m.in. sprawdzał tzw. kastol-

¹⁹ Protokół 15 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 26 XII 1821, WMK II-23, k. 360–361; „Gazeta Krakowska” nr 12 z 10 II 1822. Finansową podstawą dla budowy nowego budynku, w sąsiedztwie ratusza, miała być dotacja z budżetu (17 000 złp).

²⁰ Ustawa z 17 XII 1821 *Przeznaczenie ½ dochodu z loterii na ubogich* (ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 4722 DGS), „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” (dalej: „Dz.Rozp. Rz.WMK”) z 1822 r.; Ustawa z 7 XII 1822 *Przeznaczenie ½ dochodu z loterii na ubogich* (nr 4626 DGS), „Dz. Rozp. Rząd. WMK” z 1823 r.; Ustawa z 15 XII 1824 *Przeznaczenie ½ dochodu z loterii na ubogich (12 000 złp)* (22 XII 1824 nr 5001 DGS), „Dziennik Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej” (dalej: „Dz.Praw RK”) z 1825 r.; Ustawa z 14 XII 1825 *Przeznaczenie ½ dochodu z loterii na ubogich* (27 XII 1825 nr 5416 DGS), „Dz.Praw RK” z 1826 r.; Ustawa z 31 VIII 1833 *Przeznaczenie na rzecz Towarzystwa Dobroczynności z dochodu loterii na 4 lata od roku etatowego 1833/34 do 1836/37 sumy 48 000 złp* (5 IX 1833 nr 6754 DGS), „Dziennik Praw WMK” (dalej: „Dz. Praw WMK”) z 1833 roku.

²¹ Ustawa z 10 XII 1821 *Ustanowienie Loteryi Klassycznej i Liczbowej*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 20 XII 1821 nr 4621 DGS, „Dz.Rozp. Rz.WMK” z 1822 roku (art. 1-3). W ustawie była mowa o pomnożeniu dochodów Skarbu Publicznego najmniej uciążliwymi środkami. Ustawa weszła w życie 1 VI 1822.

²² Organizacji Loterii Krajowej dotyczyło rozporządzenie Senatu Rząd. z 17 IX 1822 nr 3397 DGS.

letowanie. Wszyscy urzędnicy musieli złożyć przysięgę na wierność rządowi²³. Powyższe dyspozycje powtórzono w podpisanym z F. Straszewskim kontrakcie²⁴.

Stawki w loterii liczbowej ograniczono do terna, amba i ekstraktu²⁵. Jako że Loteria Krajowa stanowiła monopol państwowy, wszelkie loterie prywatne zostały zakazane²⁶.

Pierwszym dzierżawcą Loterii Krajowej został Florian Straszewski (1767–1847). Należał on do najwybitniejszych krakowian swoich czasów, był członkiem kilku ważnych instytucji i organizacji, wśród których wymienić należy Komisję Włościańską (od 1818 r.), Komitet Budowy Pomnika Tadeusza Kościuszki, czyli kopca Kościuszki (od 1820 r.) czy też Komitet Upięknienia Krakowa, od 1822 roku. W dziejach podwawelskiego grodu zapisał się przede wszystkim jako współtwórca krakowskich plant. Mieszkał w Krakowie wraz z drugą żoną, Marianną z Dembińskich. Jednym ze współników Straszewskiego był jego szwagier, słynny gen. Henryk Dembiński²⁷.

Przechodząc do zawartego ze Straszewskim kontraktu, należy zwrócić uwagę na jego najważniejsze postanowienia. Umowę podpisano na 6 lat, do 12 października 1828 roku. Czynsz dzierżawny określono na 24 000 złp rocznie. Był on płatny w Kasie Głównej, w kwartalnych ratach. Dzierżawcę zobowiązano również do przekazywania na rzecz skarbu 5% od wszystkich wygranych powyżej 100 złp. Połowę dochodów, zgodnie ze zwyczajem, przekazywano Towarzystwu Dobroczynności. Rząd gwarantował wypłatę wygranych pod warunkiem, że wygrywający zgłosi się po nią w terminie trzech miesięcy. W przeciwnym razie ulegała przypadkowi na rzecz Towarzystwa Dobroczynności. Co ciekawe, współodpowiedzialna za wykonanie umowy była żona Straszewskiego²⁸.

²³ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 27 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 967–969, 987–989; Pismo Senatu Rząd. do Wydziału Dochodów Publicznych, F. Straszewskiego, J. Wasseraba, W. Erbera, komendanta Milicji Krajowej, Kasy Głównej, Biura Rachuby i asesora prawnego z 27 IX 1822 (do nr 3483), *ibidem*, k. 957–961, 963–965, 991.

²⁴ Kontrakt między F. Straszewskim i Wydziałem Dochodów Publicznych, sporządzony przez notariusza Antoniego Matakiewicza 19 IX 1822, WMK V-183, k. 991. Zob. *Wstępne warunki kontraktu z 14 VIII 1822* (do nr 2900), *ibidem*; Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1822 roku, nr obrad 1933 (do nr 3403), „Protokół Obrad Senatu z R. 1822 od nr 1 do nr 66”, ANK, WMK IV-9, k. 548–549.

²⁵ Określały one liczbę trafionych numerów, która decydowała o wysokości wygranej. Np. terno oznaczało trzy numery zapewniające wygraną, pod warunkiem że wyszły w jednym ciągnięciu. Zob. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. VII, Warszawa 1919, s. 51.

²⁶ Obwieszczenie Wydziału Dochodów Publicznych z 12 IX 1822, „Dz. Rząd. WMK” 12 IX 1822 nr 27, s. 109–110.

²⁷ Szerzej zob.: E. Orman, B. Stępniewska-Janowska, *Straszewski Florian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV/1, z. 180, Warszawa-Kraków 2006, s. 241–243.

²⁸ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 27 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 967–969, 987–989. Zob. przypis 24.

Część obowiązkowej kaucji (60 000 złp) Straszewski zabezpieczył na położonych w Królestwie Polskim dobrach Łuczyce, resztę na kamienicy przy ul. Brackiej 252, którą kupił w 1817 r. od Wincentego Wielopolskiego, płacąc 45 000 złp²⁹. W 1824 r. chciał zmienić przedmiot zabezpieczenia hipotecznego (na 50 000 złp), ale spotkał się z odmową Senatu³⁰.

Jeszcze w 1822 r. Straszewski ubiegał się, bezskutecznie, o zgodę na prowadzenie loterii w domu prywatnym, a także rezygnację ze składania przysięgi przez kolektorów, udział wójta i obywateli Krakowa w losowaniach itd.³¹ Pałacą sprawą okazało się znalezienie odpowiedniego miejsca pod siedzibę Loterii Krajowej. Senat skłaniał się ku lokalizacji w którejs z okazalszych kamienic w centrum miasta, nie mogąc zapewnić miejsca w „domach skarbowych”³². Wybór padł na kamienicę „Hetmańską” przy Rynku Głównym 17, należącą do Anzelma Dzwonkowskiego³³.

Aby wziąć udział w losowaniach, konieczne było nabycie losów. Bilety loteryjne można było nabyć w kantorze głównym, jak też w odpowiednio oznaczonych kolekturach. Znajdowały się one w Krakowie, Chrzanowie, Trzebini i Krzeszowicach. Wkrótce, wskutek zgody Senatu, losy były dostępne również dla mieszkańców Jaworzna, Nowej Góry i Alwerni³⁴.

Loteria rozpoczęła działalność 2 października 1822 roku³⁵. W pierwszym losowaniu, ze względów bezpieczeństwa, wzięli udział oficer i 12 szeregowych Milicji, którym Senat nakazał przyjsie na wartę do siedziby Dyrekcji Loterii. Towarzyszyli im zasłużeni obywatele Krakowa, Antoni Morbitzer i Wojciech Like³⁶.

---

²⁹ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 24 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 981–983; Pismo F. Straszewskiego do Senatu Rząd. z 23 IX 1822, *ibidem*, k. 981–982. Obecnie jest to kamienica pod nr 9.

³⁰ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1824 roku, nr obrad 2443 (do nr 4793), „Protokoły Obrad Senatu z R. 1824 od nr 1 do 3003”, ANK, WMK IV-14, k. 597–598.

³¹ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1822 roku, nr obrad 1705 (do nr 2214 DGS), ANK, WMK IV-9, k. 486.

³² Pismo Senatu Rząd. do Wydziału Dochodów Publicznych i F. Straszewskiego z 11 IX 1822 nr 3214, WMK V-183, k. 150–151; Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 3 IX 1822 nr 4169, WMK V-183, k. 149–151 (opinia w sprawie). Senat domagał się, aby czynsz roczny nie przekraczał 2000 złp.

³³ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 24 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 981–983. Koszt najmu wynosił 2000 złp. rocznie. Loteria mieściła się na I piętrze.

³⁴ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 24 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 981–983. Kolektury miały być oznaczone „stosownymi szyldami”. Rachmistrz pod przysięgą zobowiązał się do „zachowania ścisłego sekretu o czynnościach w dniach ciągnięcia”.

³⁵ Obwieszczenie Wydziału Dochodów Publicznych z 12 IX 1822, „Dz. Rząd. WMK” 12 IX 1822 nr 27, s. 109–110.

³⁶ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 27 IX 1822 nr 3483, WMK V-183, k. 967–969, 987–989. Ponadto Intendent Policji wysłał jednego z rewizorów. Milicjantom wypłacono po 15 groszy.

Działalność loterii w pierwotnym kształcie trwała do 1827 roku. Senat podjął wówczas uchwałę o przejściu loterii pod administrację rządową³⁷. Członkowie personelu loteryjnego zachowali swoje stanowiska. Chęć dalszej współpracy wyraził też A. Dzwonkowski³⁸. Nowym przewodniczącym dyrekcji loteryjnej mianowano senatora Wojciecha Kucieńskiego³⁹. Dodatkowego senatora wyznaczono też do udziału w losowaniach⁴⁰. O powyższych zmianach poinformowano mieszkańców Krakowa i Okręgu⁴¹. Stan taki utrzymywał się jedynie przez kilka miesięcy. W tym czasie Straszewski składał Senatowi liczne propozycje powrotu do systemu dzierżawy na warunkach korzystniejszych dla władz. Jego oferta obejmowała m.in. 68 000 złp tytułem czynszu, a ponadto 3000 dukatów z przeznaczeniem na potrzeby miasta Krakowa⁴².

Wkrótce okazało się, że decyzja Senatu była chybiona. W tym samym czasie wybuchł w Krakowie poważny konflikt polityczny. Pod naciskiem rezydentów obcych dworów ze stanowiska prezesa Senatu usunięty został legalnie wybrany przez sejm Józef Nikorowicz. Powodem była jego opozycyjność wobec Stanisława Wodzickiego, którego ponownie osadzono w fotelu prezesa Senatu. Niemalże zasługi dla stronnictwa arystokratycznego położył Straszewski, który za swoją lojalność względem Wodzickiego mógł liczyć na ponowne otrzymanie w dzierżawę Loterii Krajowej⁴³. I rzeczywiście, Wodzicki nakłonił Senat do przywrócenia poprzedniej, niezbyt wysokiej (24 000 złp) opłaty dzierżawnej jako ceny wywoławczej. Wkrótce rząd ogłosił konkurs na dzierżawę loterii, utrzymując jej wcześniejsze warunki⁴⁴. Plany Wodzickiego i Straszewskiego pokrzyżował krakowski bankier Józef Grunbaum, który zaferował 80 000 złp.

³⁷ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 17 IX 1828 nr 4105 DGS „Dz. Rząd. WMK” nr 27 z 20 IX 1828, s. 107–108; Uchwała Senatu Rząd. z 5 X 1827 nr 4723 DGS.

³⁸ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 1970 (do nr 3766), „Protokół Obrad posiedzeń Senatu WMK z Okręgiem” z roku 1828, ANK, WMK IV-15, k. 531–532. Biuro Rachuby miało ułożyć nową instrukcję dla urzędników Loterii Krajowej.

³⁹ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 2122 (do nr 4000), WMK IV-15, k. 578. Dyrektorem kastolletu pozostał M. Louis, kasjerem T. Łacki, rachmistrzem zaś W. Erber. Sekretarzem był Franciszek Kasperski, kontrolerem kasy Józef Wilkoszewski, któremu polecono wpłacenie kaucji 1500 złp.

⁴⁰ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 2469 (do nr 4706), WMK IV-15, k. 644.

⁴¹ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 2123 (do nr 4015), WMK IV-15, k. 578. Informacja ukazała się w „Dzienniku Rządowym” oraz „Gazecie Krakowskiej”.

⁴² Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 1973 (do nr 3757), WMK IV-15, k. 582–583.

⁴³ Szerzej zob.: J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1795–1918*, Kraków 1979, s. 71–72. Straszewski kwestionował prawo Nikorowicza do ubiegania się o prezesurę Senatu. Sparaliżował więc prace Zgromadzenia Reprezentantów, opuszczając salę posiedzeń, pociągając za sobą innych posłów.

⁴⁴ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 2712 (do nr 5106), WMK IV-15, k. 694–695.

Licytację przeprowadzono 5 grudnia 1828 roku. Jej zwycięzcą został Antoni Holtzel, który wkrótce scedował swoje prawa na Straszewskiego⁴⁵. Opłatę dzierżawną podwyższono do 102 400 złp⁴⁶.

Aby powetować sobie poniesioną stratę, Straszewski otworzył nowe kantory i kolektury. Zatrudnił też ulicznych naganiaczy, którzy na targach i jarmarkach wciskali ludziom kupony loteryjne. Obniżył też do 1 grosza stawkę minimalną, aby do uczestnictwa w Loterii Krajowej zachęcić mieszkańców podkrakowskich wsi⁴⁷. W tym samym czasie Senat zgodził się na przekształcenie loterii liczbowej w klasyczną. Jako że jej losy sprzedawały się bardzo słabo, Straszewski otrzymał niebawem zgodę na przywrócenie loterii liczbowej⁴⁸.

Organizacja Loterii Krajowej w świetle instrukcji z 1828 roku

W 1828 r. ukazała się Instrukcja dla Dyrekcji Loterii Krajowej. Za jej pomocą Senat chciał kompleksowo określić zasady dzierżawy monopolu loteryjnego⁴⁹. W świetle jej postanowień nadzór nad dyrekcją i kolekturami pozostawiono senatorowi W. Kucińskiemu⁵⁰.

Do urzędników dyrekcji należeli naczelnik kastollety, rachmistrz i kontroler kasy dyrekcji. Pierwszy z wymienionych ponosił odpowiedzialność za przebieg losowań. Przed ich rozpoczęciem kolektorzy ogłaszali w kantorach tzw. świadectwa kastolletowe. Dzięki nim grający mogli się przekonać, czy kolektorzy przyjęli ich stawki. W ten sam sposób publikowano „ogólne wykazy zmniejszonych stawek”. Na rachmistrzu spoczywały sprawy rachunkowe, prowadzenie księgi buchalteryjnej, wykrywanie wszelkich nadużyć, które mogły narazić na

⁴⁵ Protokół posiedzenia Senatu Rząd. z 1828 roku, nr obrad 2773 (do nr 5409), WMK IV-15, k. 708–709. Przejmując Loterię Krajową w swoje ręce, Straszewski zadeklarował ściśle przestrzeganie warunków umowy, które wcześniej zaakceptował A. Holtzel. Podobnie było z wysokością kaucji.

⁴⁶ Zob. *Budget Przychodów na Rok 1833/37*, ANK, WM 20, k. 112–113. W budżecie na lata 1827/1828 czynsz jeszcze wynosił 24 000 złp.

⁴⁷ S. Wachholz, *Rzeczpospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957, s. 107–108; *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, wyd. S. Estreicher, t. 1, „Biblioteka Krakowska” (dalej: „BK”) nr 40, Kraków 1909, s. 205–206.

⁴⁸ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 1, s. 205–206; E. Orman, B. Stępniewska-Janowska, *op. cit.*, s. 242–243.

⁴⁹ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 22 IX 1828 nr 4071 DGS, „Instrukcja dla Dyrekcji Loterii Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, ANK, WMK V-183, k. 907–930. Instrukcja składała się z 6 rozdziałów: I „Nadzór i Dyrekcya”, II „Kassa Dyrekcyjna”, III „Sekretaryat”, IV „Skład Druków Loteryjnych”, V „Kantory”, VI „Przepisy Ogólne”.

⁵⁰ *Ibidem*. Rozdz. I (art. 1–2); Uchwała Senatu Rząd. z 3 IX 1828 nr 3766 DGS (wyznaczenie W. Kucińskiego). Kontrola senatora obejmowała przestrzeganie instrukcji, wykonywanie obowiązków przez pracowników Dyrekcji „z sumiennnością i bezstronnością” itp. „W razie słabości” Kucińskiego miał zastępować inny z senatorów.

straty Skarb Publiczny lub „grającą publiczność”. Wszystkich urzędników zobowiązano do zachowania w tajemnicy działań loterii⁵¹.

Naczelnik kastollety kierował też buchalterią Dyrekcji Loterii. W swojej pracy posługiwał się dokumentacją, na którą składały się: a) Księga obrachunkowa przychodu z Loterii, b) Księga główna przychodów i rozchodów kasy loteryjnej, c) Księga rezultatów kastolletowych. Po zakończonym losowaniu naczelnik przysyłał kolektorom zawiadomienia o wyciągniętych numerach⁵².

Istotną rolę odgrywała kasa Dyrekcji Loterii Krajowej. Przede wszystkim wpływały do niej pieniądze ze sprzedanych losów. Składała się z kasy podręcznej oraz depozytowej. Pierwsza mieściła się w gmachu Dyrekcji Loterii. Wpłacano do niej zyski ze stawek do 10 000 złp, wypłacano pensje oraz środki na pokrycie innych bieżących wydatków. Kasa pozostawała pod kluczem kajsersa i kontrolera. Drugą z wymienionych kas zlokalizowano przy Kasie Głównej⁵³.

Do obowiązków kasjera Dyrekcji Loterii należało przyjmowanie pieniędzy (superaty) od kolektorów. Korzystał z następujących ksiąg: a) Rachunek przychodu i dochodu Loterii, b) Dziennik depozytów loteryjnych, c) Dziennik rozchodów loteryjnych. W prowadzeniu rachunkowości kasy dyrekcji pomocą były kwitariusze przychodu, na podstawie których kasjer wydawał kolektorom kwity sznurowe. Oprócz tego prowadzono Księgi kontroli przychodu i rozchodów, Księgi kontroli depozytów, Księgi kontroli extensów. Przy wpłacie i wypłacie pieniędzy obowiązkowo obecny był naczelnik kastollety. Co trzy miesiące składał rachunki z działalności kasy Loterii⁵⁴. Zadania sekretarza Dyrekcji Loterii obejmowały prowadzenie korespondencji urzędowej, sporządzanie protokołu ciągnięcia, zapisywanie wylosowanych numerów itp.⁵⁵ W dyrekcji pracował też tzw. rendant druków loteryjnych⁵⁶.

⁵¹ *Ibidem* (art. 11–12, 15, 23–27). Chodziło o zachowanie „ścisłego sekretu działań Loterii”. Po wciągnięciu stawek pieniężnych do kastollety grającym wydawano tzw. noty kastolletowe, potwierdzające, że w podziale pieniędzy między klasy loterii nie wprowadzono żadnych zmian („nic nie zmoderowano”). Wszystkie wykazy udostępniano także w siedzibie Dyrekcji Loterii.

⁵² *Ibidem* (art. 28–29). Księgę obrachunkową uzupełniano o przesyłane przez kolektorów dane na temat wysokości przyjętych stawek, procentu przypadającego dla kolektorów, wysokości wygranych oraz kwot, które powinni oni zwrócić Skarbowi Publicznemu.

⁵³ *Ibidem*. Rozdz. II (art. 30–36). W kasie depozytowej, zarządzanej przez dyrekcję loterii, znajdowały się m.in. księgi kolektorów, a także kwota 10 000 złp na pokrycie znacznie większych wygranych. W każdy poniedziałek przenoszono do Kasy Głównej nadwyżki z wygranych powyżej 20 000 złp.

⁵⁴ *Ibidem* (art. 37–43). Rewizje kasy loteryjnej odbywały się co kwartał, podczas których rachmistrz sprawdzał Dzienniki kasy, kwitariusze przychodu i asygnacji oraz kwity rozchodu. Bez zgody Senatu niedopuszczalna była zmiana „manipulacji kasy i buchalterii”.

⁵⁵ *Ibidem*. Rozdz. III (art. 44–46). Ponadto należało do niego przechowywanie ksiąg protokołów, informowanie obywateli wyznaczanych przez Senat „do asystencji przy ciągnięciu” itp.

⁵⁶ *Ibidem*. Rozdz. IV (art. 57–60). Rendant odpowiadał za druki loteryjne („wpisywał druki od litografy”), które przed losowaniem przekazywał kolektorom, a po zakończonym losowaniu „niepotrzebne w kantorach” odsyłał do składu Dyrekcji Loterii.

Dyrekcja Loterii prowadziła wykazy kolektorów. Składane przez nich rachunki sprawdzali po każdym losowaniu urzędnicy loteryjni. Prawo powoływania kolektorów zastrzeżono dla Senatu. Zgodnie z zasadami obowiązującymi w prawie budżetowym Wolnego Miasta Krakowa rok etatowy w dyrekcji rozpoczął się 1 czerwca, kończył zaś 31 maja⁵⁷.

Jeśli chodzi o określanie stawek, utrzymano dotychczasowe zasady. Wypłatę wygranych gwarantował rząd, pod którego powagą odbywały się losowania⁵⁸. W rozporządzeniu przypomniano o zakazie tworzenia loterii prywatnych⁵⁹. Spory prawne między grającymi a kolektorami miała rozstrzygać Dyrekcja Loterii. Dopuszczano odwoływanie się do Senatu, jak również kierowanie sporów na drogę sądową⁶⁰. W rozporządzeniu zapowiedziano wydanie odrębnej instrukcji dla kolektorów⁶¹.

Zasady funkcjonowania kantorów Loterii Krajowej

Równocześnie w 1828 r. uchwalono zasady funkcjonowania kantorów loteryjnych⁶². Kantory miały być obowiązkowo oznakowane herbem Wolnego Miasta Krakowa, a także numerem kolektury. Były one czynne codziennie, od rana do wieczora, również w święta. Stawki przyjmowano wyłącznie w walucie Wolnego Miasta Krakowa. Wskazane przez gracza numery wciągano na listę i zapisywano na bilecie loteryjnym. Kolektorowi przypadało 7% od zebranej stawki. Bilety sprzedawano wyłącznie w kantorach loteryjnych⁶³.

⁵⁷ *Ibidem*. Rozdz. VI (art. 74). Kasa Dyrekcji Loterii składała swoje rachunki co kwartał. W początkach działalności, do 15 II 1829 miała złożyć rachunki z działalności za okres I X 1828–31 I 1829, do 15 VI 1829 zaś rachunki za okres I II–31 V 1829.

⁵⁸ *Ibidem* (art. 77–78). Za terno płacono 4800 razy, za ambo 240 razy, za ekstrakt determinowany 67 razy, za ekstrakt zwyczajny 14 razy. Stawki określano też jako „miarę wniesienia wygranej”.

⁵⁹ *Ibidem* (art. 79). Również przedmioty wystawiane w loteriach fantowych („fanty”) miały podlegać konfiskacie.

⁶⁰ *Ibidem* (art. 80–81). Pisma wnoszone do Dyrekcji Loterii podlegały opłacie stempelowej (15 gr). Nie dotyczyło to „raportów, obrachunków od kolektorów oraz zaskarżeń grających przeciwko kolektorom”.

⁶¹ *Ibidem*. Rozdz. V (art. 68 i 72–73). Kantor główny miał pobierać „stawki na enterpryzy” od godz. 12:00.

⁶² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 22 IX 1828 nr 4071 DGS, *Instrukcja dla Kolektorów Loteryi Liczbowej Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu*, WMK V-183, k. 935–945 (art. 1). Tymczasowo (do czasu wejścia w życie nowych regulacji o „loteriach krajowych”) dozwolono w nich na sprzedaż losów „obu loterii zagranicznych”.

⁶³ *Ibidem* (art. 2–6). Niedozwolone było przyjmowanie przedmiotów (fantów) w razie nieposiadania przez gracza gotówki. Bilet loteryjny zawierał też informacje o liczbie przypadających losowań („ciągnięć”), rozkładzie stawki („ile na ambo, terna, ekstrakt”), sumie stawki („ile zapłacono w kollekcje”) oraz datach losowania.

Losowanie loterii liczbowej odbywało się w każdą środę. Dlatego też wpłaty w kantorach były przyjmowane do wtorku do godz. 12.00. Przyjmowanie pieniędzy po terminie było zabronione, naruszający zakaz kolektorzy podlegali karom finansowym. Dla uniknięcia pomyłek oznaczali oni na biletach loteryjnych oraz listach kolejne numery, od 1 do 9. Przed losowaniem kolektorzy przybywali do gmachu Dyrekcji Loterii, aby odebrać tzw. noty weryfikacyjne i kastolletowe, które ogłaszali w swoich kantorach, w miejscu widocznym dla każdego. Kolektorzy wprowadzali poprawki na listach loteryjnych w razie dostrzeżenia niezgodności z notami weryfikacyjnymi. Określano to mianem weryfikacji listów⁶⁴.

Wygrane można było odbierać w kantorach w ciągu 48 godzin. Wprowadzono domniemanie, że osoba okazująca los jest jego właścicielem. Weryfikacja następowała jedynie w przypadku fałszerstwa biletu loteryjnego bądź jego zgubienia, o czym kolektor ogłaszał przed losowaniem. Jeżeli nikt nie wystąpił z pretensjami w ciągu 3 miesięcy, wygrana przypadała zgłaszającemu⁶⁵.

Dzień po losowaniu kolektorzy przedstawiali w Dyrekcji Loterii „obrachunek dochodu”, w którym znajdowały się informacje o stawkach, przypadającym dla nich procencie od wygranych itp. Dyrekcja Loterii dokonywała też rewizji list i wygranych. W razie stwierdzenia, że kolektor nie umieścił wygrywającego losu w swoim obrachunku, dyrekcja nakazywała mu wypłacenie wygranej z własnej kieszeni⁶⁶.

W dwa dni po losowaniu, tj. w piątek, w godz. 9–12, kolektorzy wpłacali pieniądze do kasy Dyrekcji Loterii po wcześniejszym potrąceniu wygranych oraz procentu od stawek. Kolektor otrzymywał w kasie pokwitowanie z kwitariusza. Jeżeli wypłata wygranej przekraczała jego możliwości, mógł liczyć na dopłatę z kasy Dyrekcji Loterii, „według obrachunku i za pokwitowaniem”. Kolektorom powierzano grosz publiczny, dlatego w razie nierozliczenia się ze Skarbem Publicznym lub grającymi podlegali oni egzekucji administracyjnej, a także karom, które orzekano wobec urzędników sprzeniewierzających się Skarbowi

---

⁶⁴ *Ibidem* (art. 7–8, 12–13, 15). Jedynie w Kantorze Głównym dozwolone było przyjmowanie niewielkich stawek (do 2 złp) jeszcze w środę, do 10:00. Kary za przyjmowanie wpłat po terminie wyglądały następująco: za pierwszym razem wynosiła ona 6 złp, za drugim 12 złp, za trzecim 18 złp. W ostateczności kolektorom groziła utrata prawa działalności, czyli „odebranie konsensu”. Niedopuszczalne było „rozsyłanie biletów po mieście, na sprzedaż”. Działalność taka podlegała karom policyjnym, a bilety konfiskowano. Losy wygrywające nie podlegały zniszczeniu, lecz kolektor po ich przekreśleniu niebieskim atramentem oraz odnotowaniu na odwrocie adresu wygrywającego i daty wypłaty przechowywał je przez 3 miesiące.

⁶⁵ *Ibidem* (art. 18–19, 21–22). Wygrane nieodebrane w ciągu 3 miesięcy przekazywano Towarzystwu Dobroczynności.

⁶⁶ *Ibidem* (art. 23–25). „Zażalenia wygrywających przeciwko kolektorom” rozpatrywała, w zależności od wysokości wygranej, dyrekcja Loterii (kwoty do 100 złp) bądź Senat (powyżej 100 złp).

Publicznemu⁶⁷. Pobór stawek według nowych zasad rozpoczął się 24 września 1828 roku⁶⁸.

Druki stosowane w pracy Loterii Krajowej zachowały się w aktach senackich. Można wśród nich wskazać: a) Notę z biura kastolletu do kantoru loterii liczbowej⁶⁹, b) Raport ciągnięcia loterii liczbowej⁷⁰, c) Wykaz dochodów i wydatków loterii⁷¹, d) Kwit loteryjny⁷², e) Notę z biura weryfikacji do kantoru loterii⁷³. Losy loteryjne były atrakcyjne wizualnie. Zawierały informacje o miejscu i dacie losowania oraz numerach wyciągniętych z „koła szczęścia”⁷⁴.

Dokumentacja źródłowa pozwala ustalić nazwiska kolektorów. Oprócz J. Louisa i A. Dzwonkowskiego byli wśród nich: Andrzej Chłasko, Andrzej Borkowski, Jakub Reid, Jędrzej Paczykowski, Marcin Mączyński, Anna Kałuzińska, Jakub Jaczmierski, Leibel Rozenfeld, Tekla Łabudzieńska, Tomasz Liskiewicz, Józef Knot, Małgorzata Kowalska, Berek Nauberg, Józef Bartl, Jan Paździez, Jacek Sulikowski, Szymon Gluck, Józef Kuhn, Herszel Rajzel i Fryderyk Friedlein. Kolektorem w Chrzanowie był Herszel Mandelbaum⁷⁵. Kolektorzy wpłacali kaucję 1000 złp⁷⁶.

⁶⁷ *Ibidem* (art. 26–28, 31–32, 35). Wpłacane pieniądze miały być starannie posortowane i opatrzone rejestrem (konsygnacją) monet. W razie uchybień nakładano karę 6 złp, z możliwością utraty kantoru. Zasady działalności loterii krajowej miały być ogłaszane w kantorach, „w miejscu do widzenia przystępnym”. Kolektorzy pobierali „druki do manipulacji” (listy, bilety, obrachunki) u rendanta druków w każdy poniedziałek, za pokwitowaniem. Listy składane przez kolektorów podpisywano „na lewym boku, bo poniżej było miejsce na ewentualne sprostowania niebieskim atramentem”.

⁶⁸ *Ibidem* (art. 2–6). Losowanie miało rozpocząć się o godz. 12.00.

⁶⁹ Pismo zawierało dane o kolektorze, numer kolektury, daty losowań, a także oświadczenie o zgodności protokołów z wynikami kontroli kastolletowej, że „nie ma nie skasowanego ani zmniejszonego biletu”, co kolektor „dla większej wiary podpisał własnoręcznym zaświadczeniem”, WMK V-183, k. 883.

⁷⁰ W raporcie zamieszczano informacje o miejscu i dacie losowania, wyciągniętych numerach, numerze kolektury i nazwisku kolektora, wysokości stawki, a także kwocie przypadającej dla kolektora i poszczególnych graczy. W piśmie zamieszczano też dane o kwotach pieniężnych, które powinny i które rzeczywiście wpłynęły do kasy Dyrekcji Loterii, WMK V-183, k. 889.

⁷¹ WMK V-183, k. 895.

⁷² Kwit zawierał dane o nazwisku kantora, kwocie pobranej z kasy Dyrekcji Loterii, zgodności z „obrachunkiem z ciągnięcia Loterii Liczbowej”, WMK V-183, k. 897.

⁷³ W piśmie znajdowały się informacje o położeniu kantoru, stwierdzonych pomyłkach, a także kwotach wpłaconych i poddanych kontroli („ile podano i ile zweryfikowano”), WMK V-183, k. 899.

⁷⁴ Zob. *Ozdobny los Ciągnięcia Loteryi Liczbowej Krakowskiej*, WMK V-183, k. 891. Los zawierał zapewnienie o „zaręczeniu wypłaty wygrywającym przez Rząd” i wypłacaniu pieniędzy przez dyrekcję Loterii, w ciągu 48 godzin. Miejszem losowania był dom nr 237, „dla Dyrekcji Loteryjnej obrany”.

⁷⁵ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 24 IX 1828, WMK V-183, k. 903. A. Dzwonkowski złożył kaucję 2000 złp.

⁷⁶ *Ibidem*. Termin wpłaty kaucji upływał 22 IX 1828. W związku z jej nieuiszczeniem prawa wykonywania działalności kolektorskiej pozbawieni zostali Józef Schreiber, Jan Stefań-

Dostępne archiwalia pozwalają także na ustalenie kosztów działalności siedziby Dyrekcji Loterii. W 1828 r. do kamienicy przy Rynku Głównym Ekonomia Miejska dostarczyła stół sosnowy, trzy szklane kałamarze, zielone sukno na stół oraz stalową pieczętkę do pieczętowania list, na kwotę 221 złp 18 gr. Kupiec Fischer zapewnił 100 papierowych druków, litograf Wyszowski przygotował 85 ryz papieru urzędowego, za 856 złp. Sekretarz Rzepecki dostarczył materiały piśmienne (28 złp). Właściciel drukarni, Jan Antoni May, domagał się wynagrodzenia za publikację ogłoszeń o wygranych; szpital św. Łazarza zaś honorariów za „użyczenie dziecięcia do ciągnięcia losów”. Niektórzy spośród urzędników loteryjnych otrzymali dodatek do pensji. Koszty administracji w 1829 r. pokrył Straszewski⁷⁷.

Funkcjonowaniu Loterii Krajowej towarzyszyły liczne protesty. Głosy sprzeciwu pojawiały się również na forum Zgromadzenia Reprezentantów. 12 września 1833 r. poseł Adam Czapski żądał zredukowania liczby kantorów, ograniczenia liczby losowań do dwóch miesięcznie, a także odsunięcia Żydów od prowadzenia kantorów i kolektur, zarówno w Krakowie, jak i na przedmieściach⁷⁸.

Również Straszewski, w swoich wystąpieniach do Senatu, powątpiewał w celowość dalszego organizowania Loterii Krajowej. Kierował się przy tym zasadniczo odmiennymi motywami. W 1834 r. przygotował zestawienie finansowe, które miało dać rządowi wyobrażenie na temat opłacalności loterii w jej dotychczasowym kształcie. Sprzeciwił się w szczególności wygórowanej opłacie skarbowej, którą, w związku z prolongowaniem dzierżawy na lata 1834–1839, zaproponowały mu władze Wolnego Miasta Krakowa⁷⁹.

Straszewski pisał więc, że loterie przynoszą korzyści jedynie w państwach „zamożnych w populację”, gdzie graczom „konkurencja nawet niepomysłne niekiedy trafia mnogością stawki zakrywa i kompensuje”. W niezbyt ludnym Krakowie działały konkurencyjne, zagraniczne loterie, a nawet obniżenie stawek o połowę nie zahamowało spadku zainteresowania Loterią Krajową. Zaplanowane wpływy budżetowe, które podniesiono czterokrotnie, okazały się całkowicie nierealne. Straszewski skarżył się na swój los „bezpłatnego, koncesjonowanego Dyrektora Loterii, od hazardów niezastłoniętego, lecz Rząd

---

ski, Jan Bobrowicz, Piotr Wierziński, Jan Pietrzykowski, Ecik Wesmuth, Franciszek Krompholz, Adam Mikuszewski i Szymon Piwowarski. Osoby te musiały oddać „znaki przeznaczone dla kantorów”.

⁷⁷ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 II 1829 nr 233, WMK V-183, k. 859–860, 869–870; Pismo Dyrekcji Loterii do Senatu Rząd. z 21 I 1829 nr 68, *ibidem*, k. 861–862, 867–868. Zob. *Wjwód słowny* z 29 XII 1828, *ibidem*, k. 869–870, 865–866. Łączny koszt działalności zamknął się w kwocie 2954 złp.

⁷⁸ Protokół z 16 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 12 IX 1833, „Diariusz Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej” z 1833 roku. Projekt odpowiedniej ustawy przesłano Senatowi.

⁷⁹ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 IX 1834 nr 5089, WMK V-183, k. 843–844, 853–854.

zasłaniającego”, na którym spoczywało całe „ryzyko przedsiębiorstwa”. Wedle danych Straszewskiego, w latach 1829–1833 przychód brutto z Loterii Krajowej wyniósł 715 482 złp, średnio na jeden rok przypadało więc 143 096 złp. Z tego dzierżawca wpłacał do Skarbu 102 400 złp kaucji, administracja kosztowała rocznie 5200 złp (łącznie 26 000 złp). Średni zysk netto obliczył Straszewski na 14 696 złp rocznie. Jedyne rządu uzyskiwał dochód „stały i pewny, bo zabezpieczony kaucjami”⁸⁰. Szczegółowe dane o dochodach i wydatkach Loterii Krajowej w latach 1829–1833 zawiera poniższa tabela.

Tabela 1

Koszty działalności Loterii Krajowej WMK w latach 1829–1833

Rok	1829	1830	1831	1832	1833
Stawka roczna	507 134 złp 3 gr	437 248 złp 24 gr	319 510 złp 18 gr	382 377 złp	357 990 złp 16 gr
Kwoty przeznaczone na wygrane graczy	282 751 złp (35%)	303 071 złp (69%)	218 561 złp (68%)	219 82 złp 28 gr (57,5%)	232 740 złp 11 gr (65%)
Kwoty dla Skarbu Publicznego	102 400 złp (20%)	102 400 złp (23,5%)	102 400 złp (32%)	102 400 złp (26, 75%)	102 400 złp (28, 66%)
Kwoty dla kolektorów loteryjnych	5% (23 443 złp 20 gr)	5% (21 834 złp)	10,25% (minus, graczom dopłacono 1450 złp, kolektorom 19 570 złp)	5% (19 115 złp)	5% (17 897 złp)
Koszty administracyjne	5% (26 000 złp)	2,66% (9923 złp), środków zabrakło (16 076 złp)	Minus, dopłacono 26 000 złp	7% (26 000 złp)	1,33% (4952 złp)
Zysk netto	14% (70 639 złp)	–	Minus	3,75% (14 988 złp 29 gr)	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Pismo F. Straszewskiego do Senatu Rządu. z 1 IX 1834 (do nr 5089), WMK V-183, k. 845–848.

Straszewski pokusił się również o prognozę wyników ekonomicznych Loterii Krajowej w najbliższym czasie. Obliczył, że suma stawek powinna wynosić ok. 360 000 złp (na kwartał przypadało 80 000 złp), z czego 60% miano przeznaczać na wygrane (217 800 złp), 5% jako honorarium kolektorów (18 000 złp),

⁸⁰ Pismo F. Straszewskiego do Senatu Rządu. z 1 IX 1834 (do nr 5089), WMK V-183, k. 845–848; Pismo Senatu Rządu. do F. Straszewskiego z 12 VIII 1834 nr 4135, *ibidem*. Przy ustalaniu zysku netto konieczne było nie tylko uwzględnienie wysokości stawek, ale również kosztów administracyjnych, wynagrodzenia kolektorów, wypłaconych wygranych itd.

7% zaś na pokrycie kosztów administracyjnych (26 000 złp). Przychód brutto ustalił Straszewski na 98 200 złp (27%). Jego zdaniem, opłacalność loterii mogło zapewnić ustalenie opłaty skarbowej na poziomie 80–90 000 złp. W zamian za obniżenie kaucji, w razie korzystnej koniunktury (jeżeli „sprzyjający los zasłoni go od strat”), Straszewski zgodził się na pewne ustępstwa wobec władz. Otóż pewną część zysków chciał przeznaczać na cele charytatywne⁸¹.

Ponieważ Loteria Krajowa podlegała nadzorowi sejmu, a obowiązujący kontrakt wygasał, Wydział Dochodów Publicznych zasugerował Senatowi przeprowadzenie licytacji publicznej, przy zachowaniu dotychczasowej opłaty dzierżawnej. Ponieważ dość prawdopodobny był brak innych chętnych, przyjęta zostałaby oferta Straszewskiego. Tym sposobem „Rząd zostałby zasłonięty od wyrzutu Reprezentacji Krajowej, że bez ogłoszenia licytacji dopuścił do tak znacznego ubytku w tym dochodzie”⁸². Ostatecznie umowę ze Straszewskim podpisano na niezmienionych warunkach⁸³.

Organizacja Loterii Krajowej w latach 1839–1844

W drugiej połowie 1839 r. Senat podjął decyzję o wprowadzeniu, w miejsce loterii liczbowej, loterii klasycznej. Rozpoczęła ona działalność z dniem 1 stycznia 1840 roku⁸⁴. Aby uzyskać „dokładne i gruntowne wiadomości” o zasadach działania loterii klasycznej w Królestwie Polskim, Senat zwrócił się do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu o udostępnienie umowy podpisanej w 1833 r. z Sylwanem Jakubowskim. Następnie zawarto nowy kontrakt ze Straszewskim, któremu, jak widać, przyszło również w udziale poprowadzenie loterii klasycznej⁸⁵.

⁸¹ Pismo F. Straszewskiego do Senatu Rząd. z 1 IX 1834 (do nr 5089), WMK V-183, k. 846–847. Określono je jako „środki do nowej ofiary, dla ozdoby, wygody i użytku Miasta Krakowa”.

⁸² Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 IX 1834 nr 5089, WMK V-183, k. 843–844, 853–854; Pismo Biura Rachuby do Wydziału Dochodów Publicznych z 1 IX 1834, *ibidem* (sprawozdanie z rachunkowości loterii za lata 1831–1833). Senat zaakceptował propozycję wydziału i nakazał ogłosić ją w „Gazecie Krakowskiej”, „Dzienniku Rządowym”, „Gazecie Warszawskiej” i „Gazecie Wroclawskiej”.

⁸³ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 1 XII 1834 nr 5166, WMK V-183, k. 819–820; Kopia urzędowa spisane przed notariuszem A. Matakiewiczem *Kontraktu między Rządem WMK a F. Straszewskim* z 30 XI 1834, k. 821–834. Umowa obowiązywała od 4 XII 1834, przez 6 lat. Składała się z 21 artykułów. Rząd wprowadził klauzulę, że kontrakt zostanie rozwiązany w przypadku zniesienia Loterii Krajowej przez sejm.

⁸⁴ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 14 X 1839 nr 5849, „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” (dalej: Dz.Rząd. WMK), nr 66-67 z 2 XI 1839, s. 264. Senat zapowiedział, że bliższe informacje o zasadach loterii znajdują się w tzw. „planach loteryjnych”.

⁸⁵ Pismo Senatu Rząd. do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego z 4 I 1839 nr 1114, WMK V-183, k. 767–768; Pismo Pisarza Aktowego Królestwa Polskiego z 24 I 1833, WMK V-183, k. 769. Zob. Kontrakt między Rządem Królestwa Polskiego

Czas obowiązywania krakowskiej umowy wydłużono do 12 lat⁸⁶. Straszewski, któremu zezwolono na łączenie dzierżawy z funkcją naczelnika Dyrekcji Loterii, miał układać „plany loterii”, a także „podpisywać losy i table”. Pozostawiono mu swobodę co do obsady stanowisk w biurze Dyrekcji Loterii. Zlecono mu także ułożenie projektu instrukcji dla pracowników dyrekcji, którym miał wypłacać wynagrodzenia z własnej kieszeni. Z 12% od wygranych miał pokrywać koszty administracyjne⁸⁷.

Senat nie gwarantował tym razem uczestnikom Loterii Krajowej wypłaty wygranych, nie zobowiązywał się też do pokrywania strat dzierżawcy, chociaż obiecywał Straszewskiemu „wszelką pomoc i opiekę”. Spory między dzierżawcą a kolektorami miały rozstrzygać sądy powszechne, spory między Straszewskim a administracją zaś Senat, stosując egzekucję administracyjną⁸⁸.

Bez zgody Senatu nie wolno było poddzierżawiać Loterii Krajowej ani też prowadzić jej z innym przedsiębiorcą. Nieprzestrzeganie umowy mogło doprowadzić do jej wypowiedzenia („odpadnięcie od prawa”) przez rząd, który miał prawo wydzierżawić loterię innemu przedsiębiorcy lub prowadzić ją samodzielnie „na koszt i ryzyko” niesumiennego dzierżawcy. Strat wynikłych z prowadzenia loterii można było dochodzić z majątku dzierżawcy „znajdującym się w którymkolwiek Kraju”. Senat zgodził się na prywatne loterie fantowe, z których wpływy miały zasilać konto Towarzystwa Dobroczynności⁸⁹.

---

a S. Jakubowskim i Maurycem Blumem z 13 VII 1833, WMK V-183, k. 789–805. Rząd Królestwa reprezentował Józef Szczerbiński, naczelnik Dyrekcji Dochodów Niestałych w KRPiS. Kontrakt zawierał 26 artykułów. Kaucja „na zabezpieczenie Skarbu i publiczności” wynosiła 15% ogólnej sumy stawek.

⁸⁶ *Kontrakt między Rządem WMK a F. Straszewskim* z 1839 roku, WMK V-183, k. 747–761 (art. I–III). Czynsz dzierżawny wynosił 102 400 złp. Procent przypadający na rzecz dzieci będących pod opieką Towarzystwa Dobroczynności obliczano w stosunku do wysokości wygranych w kolejnych losowaniach, zgodnie z „planem Loterii”, stosując przelicznik: przy wygranych od 100–300 tys. złp dla Towarzystwa przypadało 1500 złp, od 300 tys. do 1 mln – 3000 złp, od 1 do 1,5 mln – 4500 złp, od 1,5 do 2 mln – 6000 złp, od 2 do 2,5 mln – 7500 złp, od 2,5 do 3 mln – 9000 złp. Dotację wpłacano do Kasy Głównej. Czynsz płacono w ratach miesięcznych (jedna wynosiła 8533 złp 10 gr). Umowa miała obowiązywać do stycznia 1852 r.

⁸⁷ *Ibidem* (art. IV–VI). W umowie zabroniono sprzedaży losów po cenie niższej niż 100 złp, a także pobierania przez kolektorów „wpisowego od grających” w wysokości większej niż 1 złp od losu.

⁸⁸ *Ibidem* (art. VIII, XXI, XXV). Na dzierżawcy spoczywało „pełne ryzyko gry loteryjnej”, dlatego nie mógł on domagać się wynagrodzenia za straty. „Plan Loterii” przedkładał Wydziałowi Dochodów Publicznych na 2 miesiące przed losowaniem w celu skontrolowania, czy są zgodne z ogólnymi zasadami Loterii Krajowej.

⁸⁹ *Ibidem* (art. XII–XV, XX–XXI). Senat zabronił używania na dokumentach loterii herbu WMK. Odnośnie do „faktycznej działalności loterii warszawskiej i berlińskiej” Senat zapowiedział podjęcie kroków w celu ich usunięcia bądź uzyskania analogicznych warunków dla krakowskiej loterii w państwach, z których pochodziły. Dzierżawca nie mógł mieć jednak pretensji do Senatu za nieudane inicjatywy.

Senat zgodził się na działalność 30 kantorów Krakowie, dwóch w Chrzanowie i po jednym w Trzebini i Krzeszowicach. Kolektorzy podlegali dzierżawcy, który pobierał od nich kaucję. Biuro Dyrekcji Loterii można było prowadzić wyłącznie w jednej z gmin miejskich Krakowa. Za udział („asystowanie”) w losowaniach funkcjonariuszom Milicji Krajowej miano wypłacać 10 złp, rewizorowi policji 2 złp. Umowę można było stosować („miała spłynąć”) wobec Ludwika Straszewskiego, synowca Floriana, po ewentualnej śmierci dzierżawcy⁹⁰. Senat zatwierdził kontrakt na podstawie opinii Wydziału Dochodów Publicznych⁹¹. Straszewski złożył też nową przysięgę „na wierność Rządowi”⁹². Jej treść uwzględniała charakter działalności dzierżawcy⁹³. Przysięga składana przez urzędników Dyrekcji Loterii Krajowej była bardzo podobna⁹⁴.

W 1839 r. Senat wydał Instrukcję dla komisarzy rządowych⁹⁵. Regulacja szczegółowo określała procedurę losowań, w których obowiązkowo brali udział owi komisarze, jak też urzędnicy Dyrekcji Loterii oraz „wydelegowani oby-

⁹⁰ *Ibidem* (art. XVI–XIX). Żydzi nie mogli być kolektorami w miejscach, w których zabroniona była działalność ludności żydowskiej, co podlegało kontroli senatora delegowanego. Koszty sporządzenia umowy, opłaty stemplowej oraz administracji loteryjnej spoczywały na dzierżawcy. Kontrakt sporządzono w 3 egzemplarzach. Podpisali go F. Straszewski, L. Straszewski, senator delegowany Józef Gadomski oraz świadkowie (m.in. J. Louis).

⁹¹ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 13 IV 1839 nr 1563, k. 745; Rozporządzenie Senatu Rząd. z 28 III 1839 nr 1533 DGS i z 5 IV 1839 nr 841 DGS.

⁹² Uchwała Senatu Rząd. z 28 XII 1839 nr 7261, WMK V-183, k. 735.

⁹³ *Rota przysięgi dla Dzierżawcy Loteryi Kraiowej z 1839 roku*, WMK V-183, k. 737. Brzmiała ona następująco: „Ja, Florian Straszewski, przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu jako powierzona sobie mając Dyrekcję Loteryi Klasycznej, przeze mnie od Rządu WMK i Jego Okręgu dzierżawionej obowiązków do tej czynności przywiązanych wedle przepisanej i przez Senat Rządzący zatwierdzonej Instrukcji akuratnie i sumiennie dopełniać będę, przestrzegając z wszelką bezstronnością, aby publiczność grająca w niczem skrzywdzona nie została, a nadto czuwać nad tem z całą troskliwością nie zaniedbam, aby podobna bezstronność i akuratność przez wszystkie indywidua do składu Dyrekcji powołane zachowaną była. Tak mi Panie Boże dopomóż”.

⁹⁴ *Rota przysięgi dla Kasjera i Rachmistrza przy Dyrekcji Loteryi Klassycznej z 1839 roku*, WMK V-183, k. 739. „Ja, przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu jako powołany będąc przez p. Floriana Straszewskiego na stopień Kasjera i Rachmistrza przy Dyrekcji Loteryi Klasycznej przezeń od Rządu WMK i Jego Okręgu zadzierżawionej obowiązków tych wiernie i pilnie dopełniać będę, iż powierzony sobie grosz loteryjny w całości zachować nie pozwalając sobie nic z takowego uronić, iż w robieniu wszelkiego rodzaju loteryjnych rachunków akuratnie i bezstronnie postępować będę, nie dopuszczając się nic takiego, co by szkodę dzierżawcy lub też publiczności grającej urządzić mogło, ani też dopuszczę, aby ktokolwiek takową zrządził, a na koniec, iż użytym będąc przy czynnościach Loteryi, zachowam się z wszelką sumiennnością, stosując się w dopełnianiu poruczonych i działań do przepisów Instrukcją przez Senat Rządzący zatwierdzonej wskazanych. Tak mi Panie Boże dopomóż”. Przysięgę złożył M. Louis.

⁹⁵ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 17 XII 1839 nr 7077 DGS, *Instrukcja dla Komisarzy Rządowych do asystowania Ciąganiem Loteryi Klassycznej Krakowskiej, tudzież czuwania nad порядkiem i rzetelnym postępowaniem Urzędników Loteryjnych delegowanych, równie co do dni poprzedzających ciąganie, jako i po nim następujących*, WMK V-183, k. 683–690 (art. 1). Komisarze przed każdym losowaniem otrzymywali „wzory losów” (całe, połówki i ćwiartki) Ponieważ

watele”. Przy jednym stole wydrukowane na karteczkach numery (od 1–100), a także „kwoty wygrywające” zwijano w cienkie rolki, a następnie umieszczano w specjalnej szufladzie z 10 przegrodami (łącznie 1000 losów). Następnie wrzucano je do maszyny losującej („koło szczęścia”), opieczutowanej w oczekiwaniu na losowanie. W drugim kole znajdowały się kartki z wygrywającymi kwotami, po 100 sztuk, „co do mniejszych kwot rozgatunkowane”. Koła zamykano na klucz, który przechowywał urzędnik loterii. „Losy wygrywające” powyżej 500 i 1000 złp okazywano i wrzucano do koła, bezpośrednio przed losowaniem⁹⁶.

W dniu losowania dwaj podopieczni Towarzystwa Dobroczynności wyciągali z kół po jednym losie, po czym przewodniczący je odczytywał i przekazywał woźnemu celem ogłoszenia publiczności. Drugi z woźnych nawlekał na jedwabny sznurek wszystkie numery, w tym wygrywające, każde 100 losów oddzielał kartką, na której zapisywał klasę losowania wraz z datą. Po wylosowaniu 100 numerów wykonywano sześć obrotów kołem. W razie konieczności losowanie mogło być kontynuowane następnego dnia⁹⁷. Po zakończonym losowaniu i opuszczeniu sali przez jego uczestników senator delegowany zamykał koło loteryjne i zabierał klucze ze sobą⁹⁸. Sporządzano też wyciąg z losowania, w którym odnotowywano wylosowane numery wraz z wygranymi. Przed opublikowaniem porównywano go z protokołem w celu ewentualnej korekty tabeli wygranych⁹⁹. O wyniku losowań zawiadamiano mieszkańców Krakowa¹⁰⁰. Urzędnicy Dyrekcji Loterii prowadzili też protokoły ciągnięcia, książkę wygranych loteryjnych i arkusze wygranych, w których zapisywali wylosowane numery i wysokość wygranych¹⁰¹.

Loteria Krajowa korzystała z kredytu publicznego, na jej naczelniku spoczywała „najsumienniejsza manipulacja”.

⁹⁶ *Ibidem* (art. 2–11). 8 dni przed losowaniem Dyrekcja Loterii zamieszczała ogłoszenie o powyższych czynnościach (o „rozpoczęciu tych operacji”), aby uczestnicy loterii „mogli się przekonać, że numer losu przez nich kupiony niewątpliwie znajduje się pośród innych”. Z czynności sporządzano protokół.

⁹⁷ *Ibidem* (art. 12–19). Podczas losowania dopuszczalna była półgodzinna przerwa. Aby uniknąć „upuszczenia numerów” przez losujących chłopców, mieli oni wyciągać losy pojedynczo. Po 200 wylosowanych numerach następowała zmiana chłopców. Sznurek był opieczutowywany, stanowiąc dowód „rozstrzygający wątpliwości, gdyby kiedykolwiek jaka wślizgnąć się miała omyłka”. Dowód stanowiły też książki loteryjne.

⁹⁸ Pismo Senatu Rząd. do senatora delegowanego z 14 I 1840 nr 110, WMK V-183, k. 729.

⁹⁹ *Wyciąg wygranych w poszczególnych kolekturach*, WMK V-183, k. 699. Zawierał on informacje o numerze kolektora, wygrywających numerach oraz wysokości wygranych.

¹⁰⁰ Jak zanotował Józef Wawel-Louis, „wielki drewniany herb Miasta Krakowa z pięciu otworami u dołu, w które co sroda o godzinie pierwszej z południa, wśród głośniejszych objawów radości lub gniewu zgromadzonego tłumu ubogich ludzi, wysuwano z koła szczęścia wyciągnięte numera, wisiał nad bramą domu aż do 1846 r.”. J. Wawel-Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, [w:] *Pamiętniki krakowskiej rodziny Louisów*, s. 11.

¹⁰¹ *Protokół ciągnięcia*, WMK V-183, k. 693. Zawierał on numery wraz z wygranymi wg kolejności losowania; *Książka wygranych drugiej Klasy I-ey Loteryi dnia 4 lutego 1840*, WMK

Tytułem uzupełnienia należy wspomnieć, że w połowie 1840 r. Senat wydał jeszcze rozporządzenie, w którym komisarzom loteryjnym nakazano dokładne przeliczanie, po odciążeniu losów wygrywających w klasie V, „losów przegranych”. Miało to umożliwić ich udział w kolejnych losowaniach, zgodnie z obowiązującym planem loterii. Senatorowi delegowanemu przykazano zaś ogłaszanie „list wygrywających” na łamach „Gazety Krakowskiej”¹⁰².

Pierwsze losowania według nowego regulaminu odbyły się w 1840 roku. I tak losowanie w 1 klasie odbyło się 8 stycznia, w 2 klasie 4 lutego, w 3 klasie 6 marca, w 4 klasie 2 kwietnia, a w 5 klasie 3 maja 1840 roku¹⁰³. We wszystkich brał udział Ludwik Sobolewski jako senator delegowany¹⁰⁴. Należało do niego przesyłanie Senatowi informacji o wygranych¹⁰⁵. Dokumenty w dalszym ciągu sporządzano według wzorów¹⁰⁶. Wprowadzono też druki dwujęzyczne, polsko-niemieckie¹⁰⁷. Liczba osób, które wygrały w Loterii Krajowej, była bardzo znaczna¹⁰⁸.

Jak wspomniano, dla loterii klasycznej konieczne były „plany loterii”, które stanowiły projekcję oczekiwań co do liczby sprzedanych losów i związanych z nimi wygranych. Przykładowo, autorzy „Planu II Loterii Klasycznej” zakładali

---

V-183, k. 695. Zawierała numery wraz z wygranymi, wg. kolejności numerów; *Tabella wyciągniętych numerów Klasy Loteryi w dniu miesiąca 18...* (*Arkusze wygranych*), *ibidem*, k. 697. Zawierała numery wraz z wygranymi, z podziałem na poszczególne klasy.

¹⁰² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 15 V 1840 nr 2691, Dz. Rząd. WMK nr 41–42 z 3 VI 1840, s. 161–162. Wspomniane „losy przegrwane” miały więc „pozostawać w kole”.

¹⁰³ Zob. *Przepisy i objaśnienia Planu Loteryi z 1840 roku*, WMK V-183, k. 737. Dokument zawierał 19 punktów. Losowania odbyły się według zatwierdzonych przez Senat „planów ciągnięcia”.

¹⁰⁴ Pismo Senatowi Rząd. do senatora delegowanego z 14 I 1840 nr 110, WMK V-183, k. 681. Zawierało ono wezwanie do wzięcia udziału w losowaniu 2 klasy I Loterii Krajowej Klasycznej 4 II 1840.

¹⁰⁵ Pismo senatora delegowanego do Senatu Rząd. z 21 I 1840, WMK V-183, k. 691. Zob. *Protokół losowania z 8 I 1840*, *ibidem*, k. 701–702; *Protokół wyciągniętych w pierwszej klasie pierwszej loteryi klasycznej WMK numerów oraz na takowe trafionych wygranych w dniu 8 stycznia 1840 jako do ciągnięcia oznaczonym sporządzonej*, *ibidem*, k. 703–709. Spośród głównych wygranych 8 I 1840 10 000 złp wygrał nr 1336, 5000 złp nr 8718, 2000 złp nr 5994, 1000 złp nr 9160.

¹⁰⁶ Zob. *Książka wygranych drugiej Klasy I-ey Loteryi dnia 4 lutego 1840*, WMK V-183, k. 719–723; *Protokół losowania drugiej Klasy I-ey Loteryi z 4 II 1840*, *ibidem*, k. 715–716, 727. Druki urzędowe wykonywano w drukarni Stanisława Gieszkowskiego.

¹⁰⁷ Zob. *Tabella wygranych piątej klasy I Loteryi Klasycznej WMK (Gewinn-Liste Funfter Klasse erster Classen-Loterie der Freyen Stadt Cracau)* z 13 V 1840, WMK V-183, k. 625–630. Kolejne losowanie 1 klasy II Loterii Krajowej odbyło się 4 VIII 1840.

¹⁰⁸ Zob. *Protokół odciągniętych Trzech tysięcy Numerów wygranych w Klasie V I-szej Loteryi Klasycznej WMK*, WMK V-183, k. 585–616; *Tabella wygranych piątej klasy I Loteryi Klasycznej WMK (Gewinn-Liste Funfter Klasse erster Classen-Loterie der Freyen Stadt Cracau)* z 13 V 1840, *ibidem*, k. 625–630. Główna wygrana wyniosła 100 000 złp (zwyciężył los nr 1463), następne 30 000 złp (nr 7045), 20 000 złp (5900), 15 000 złp (8740) i 10 000 złp. Podano również wszystkie mniejsze wygrane, od 150 złp do 5000 złp.

sprzedanie 10 000 losów, podzielonych między 5 klas. Spośród nich 5000 było wygrywających, 1600 bezpłatnych, 3000 zarezerwowano na potrzeby ubogich dzieci. Określono też wysokość stawek w kolejnych klasach¹⁰⁹.

Dla zwycięzców przewidziano bonus w postaci bezpłatnego losu, który uprawniał do wzięcia udziału w losowaniu w następnej klasie. Mogły w nim uczestniczyć także osoby wygrywające większe kwoty, które kupiły los w promocyjnej cenie, obowiązującej w klasie poprzedzającej¹¹⁰.

Kupony losowały dwie sieroty, w wyznaczonym lokalu, w obecności przedstawiciela Senatu i obywateli Wolnego Miasta Krakowa. Wygrane wypłacano jedynie osobom okazującym los. Kolektorzy w Krakowie od każdego sprzedanego losu pobierali dodatkowo 1 złp (w miejscowościach okręgowych po 2 złp), a także 6 gr od każdego wygranych 6 złp. Losy niewylosowane wymieniano co 6 dni na losy przypisane do kolejnej klasy. Mogło się zdarzyć, że kolektor zapomniał przesłać losy z kolektury do siedziby Dyrekcji Loterii. Ponośli wówczas odpowiedzialność względem osób, których kupony wylosowano, a które przez jego niedbalstwo straciły szansę na wygraną. Numery wylosowane w jednej klasie nie podlegały losowaniu w kolejnych klasach. Dyrekcja Loterii odpowiadała jedynie za kolektorów legitymujących się rządowym patentem oraz „formalnymi instrukcjami”. Kolektorzy mogli ustanawiać subkolektorów. Za ich poczynania ponosili odpowiedzialność finansową. Senat zagwarantował cudzoziemcom możliwość wywożenia wygranych poza granice Wolnego Miasta Krakowa¹¹¹.

Dla lepszego wyobrażenia sobie, jak działała Loteria Klasyczna, w poniższej tabeli przedstawiono założenia „Planu II Loterii Krajowej” z 1840 roku.

---

¹⁰⁹ Zob. *Plan do drugiej Loterii Klasycznej WMK na pięć klas podzielonej, składającej się z 10 000 numerów z których połowa to jest 5000 jest losów wygrywających i 1600 bezpłatnych z 4 V 1840*, WMK V-183, k. 537–538. Dokument składał się z 10 paragrafów. W I klasie stawka wynosiła 15 złp, w II 20 złp, w III 20 złp, w IV 20 złp, w V 25 złp (łącznie 100 złp.). Losy podzielono na całkowite, w połowach oraz w 1/4 części. Każdy los zawierał numer oraz nazwisko kolektora. Losy można było kupić wyłącznie za „monetę mającą kurs krajowy”.

¹¹⁰ Zob. *Plan do drugiej Loterii...*, *ibidem*. W 1840 r. terminy losowań w kolejnych klasach ustalono na 4 VIII, 4 IX, 6 X, 4 XI i 4 XII.

¹¹¹ *Ibidem*. Kolektorzy dokonywali potrącenia 12% na rzecz Skarbu Publicznego oraz 1% na koszty administracyjne. Odnośnie do uchybień z ich strony nie przyjmowano żadnych usprawiedliwień. Losy wygrywające składano w Dyrekcji Loterii, zaraz po wypłacie wygranej. „Przyaresztowanie pieniędzy i wygranych” było możliwe w razie zgłoszenia, że los został zgubiony bądź skradziono go przed losowaniem. Zob. *Plan do pierwszej Loterii Klasycznej WMK na pięć klas podzielonej składającej się z 10 000 numerów z których połowa to jest 5000 jest losów wygrywających i 1600 bezpłatnych*, WMK V-183, k. 649–650.

Tabela 2

Plan II Loterii Klasycznej WMK z 1840 r.

Klasa	Planowana liczba losów biorących udział w losowaniach, z uwzględnieniem progresji do następnej klasy	Planowana cena jednego losu (stawka)	Planowany zysk loteryjny	Liczba losów wygrywających	Kwoty przeznaczone na wygrane (przypadające na losy wygrywające)
I	10 000	15 złp	150 000 złp	500	52 360 złp
II	9500	20 złp	190 000 złp	500	55 940 złp
III	9000	20 złp	180 000 złp	500	76 700 złp
IV	8500	20 złp	170 000 złp	500	103 400 złp
V	8000	25 złp	200 000 złp	500	598 600 złp + 3000 złp dla Towarzystwa Dobroczynności
Razem	45000	100 złp	890 000 złp	2500	890 000 złp

Źródło: *Plan do drugiej Loterii Klasycznej WMK na pięć klas podzielonej składającej się z 10 000 numerów z których połowa to jest 5000 jest losów wygrywających i 1600 bezpłatnych z 4 V 1840, WMK V-183, k. 537–538 (art. I–II).*

Działalność loterii w powyższej formie trwała bardzo krótko, bo zaledwie do końca lipca 1840 roku. Przywrócenie loterii liczbowej nastąpiło z dniem 1 sierpnia 1840 roku. Powodem decyzji rządu było zapewne zbyt nikle zainteresowanie loterią klasyczną wśród mieszkańców Krakowa i Okręgu Krakowskiego¹¹².

Likwidacja Loterii Krajowej w 1845 roku

Loteria Krajowa Wolnego Miasta Krakowa funkcjonowała do końca 1845 roku. O jej likwidacji przesądziło stanowisko Senatu. W 1844 r. rząd skierował do parlamentu projekt ustawy wprowadzającej opłatę od wyszynku wódki w Okręgu Krakowskim¹¹³. Miała ona wypełnić lukę w budżecie Rzeczypospolitej Krakowskiej spowodowaną utratą wpływów loteryjnych¹¹⁴. Skutki nowej

¹¹² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 31 VII 1840 nr 4661, Dz. Rząd. WMK nr 66–67 z 1 VIII 1840, s. 352–353.

¹¹³ *Projekt do ustawy uchylającej Loterię liczbową i zaprowadzającej opłatę od dochodu z szynków w Okręgu* (do nr 3240 DGS), WMK V-183, k. 475–476, 484–490.

¹¹⁴ Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 4 VI 1844 nr 2565, „Akta Seymowe z roku 1844”, ANK, WMK II-44, k. 155–159; Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 7 VI 1844, *ibidem*, k. 193.

ustawy dla Skarbu zbadały komisje sejmowe, prawodawcza i skarbową. Opinia drugiej z wymienionych była negatywna¹¹⁵. Przygotowywana regulacja spowodowała zmodyfikowanie ustawy z 1820 r. dotyczącej zwalczania defraudacji spirytusowych¹¹⁶.

Zgodnie z ustawą loteria liczbowa została uchylona z dniem 1 stycznia 1845 roku. Równocześnie zakazano też innych loterii „jakiegokolwiek nazwiska i pochodzenia”. Ponieważ w opinii autorów ustawy „stan dochodów ogólnokrajowych był kwitnący”, konieczne okazało się jedynie częściowe pokrycie niedoborów budżetowych. W związku z tym wprowadzono opłatę stemplową od paszportów i ich wizowania w Dyrekcji Policji¹¹⁷.

W 1845 r. Senat wydał też rozporządzenie, które wprowadzało kary na osoby grające w Loterię. W szczególności zakazano prowadzenia loterii, w których nagrodą były ruchomości lub nieruchomości położone na terytorium Wolnego Miasta Krakowa. W regulacji zezwolono na prywatne loterie fantowe, po warunkiem otrzymania zgody władz. Niedozwolona sprzedaż losów podlegała dotkliwym karom pieniężnym (do 1000 złp) i konfiskacie losów. Roznoszących kartki loteryjne karano do 500 złp. Z tego 66% wpływów z grzywien trafiało na cele dobroczynne, 33% dostawał donoszący o przestępstwie. Wyroki w powyższych sprawach wydawała w I instancji Dyrekcja Policji bądź Komisarze Dystryktowi, w II instancji Wydział Spraw Wewnętrznych. Odbywało się to po „rozpoznaniu dowodów prawnych”¹¹⁸.

---

¹¹⁵ Opinia komisji sejmowo-prawodawczej z 17 VI 1844, WMK II-44, k. 195–196. W komisji zasiadali Marcin Soczyński, Jan Hieronim Rzeziński, Józef Kremer, Kajetan Kowalski i Fryderyk Hechel. Zob. *Lista Reprezentantów na Zgromadzenie w roku 1844*, „Akta Sejmowe z roku 1844”, *ibidem*, k. 29. Komisja skontrolowała projekt pod kątem zwalczania przestępstw defraudacyjnych. Zob. Pismo Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów do Senatu Rząd. z 10 VII 1844 nr 3240, WMK V-183, k. 473.

¹¹⁶ Ustawa z 7 I 1820 *O sądzeniu spraw defraudacyjnych*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 10 I 1820 nr 78 DGS, „Dz. Rozp. Rząd. WMK” z 1820 roku.

¹¹⁷ Ustawa z 12 VII 1844 *Zniesienie Loteryi liczbowej z dniem 1 stycznia 1845 i podwyższenie opłat Passportowych* ogłoszona pismem Senatu Rząd. 16 VII 1844 nr 3315 DGS, „Dz. Praw WMK” z 1844 roku. Wydanie („wizowanie”) paszportu do „krajów pod berłem Protegujących Mocarstw zostających” kosztowało 2 złp, do pozostałych krajów 6 złp. Wizowanie paszportów zagranicznych kosztowało w przypadku osób „w interesach własnych lub handlowych przybywających lub przejeżdżających przez Kraków” 2 złp. Osoby „przybywające do Krakowa w interesie zarobkowania” płaciły 15 gr. Wprowadzono zwolnienie dla osób będących „w stanie udowodnionego ubóstwa” (art. 4–5).

¹¹⁸ Rozporz. Senatu Rząd. z 12 XII 1845 nr 6099 DGS *O karach na grających w Loteryę*, „Dz. Praw WMK” z 1845 roku. Możliwa była zamiana kary pieniężnej na areszt policyjny, z zastosowaniem przelicznika 10 złp za każdy dzień pobytu w areszcie. Rozpoznawanie spraw odbywało się według zasad obowiązujących dla ciężkich przestępstw policyjnych. Postępowania wszczynano na doniesienie i z urzędu. Sprzedający losy Loterii Liczbowej uiszczali dodatkowo opłatę stemplową w wymiarze 2 złp za każdy 1 gr stawki loteryjnej, w przypadku losów Loterii Klasycznej opłata wynosiła 6 złp za 1 złp stawki.

Należy zaznaczyć, że w październiku 1844 r. Senat zawiesił wykonanie ustawy znoszącej Loterię Krajową do 31 grudnia 1845 roku. Powodem było jedno z postanowień kontraktu dzierżawnego, przewidujące roczny termin wypowiedzenia podpisanej ze Straszewskim umowy. Loteria Liczbowa ostatecznie zakończyła swój żywot z dniem 1 stycznia 1846 roku¹¹⁹.

W 1846 r. w związku z zamknięciem Loterii Krajowej Straszewski wystąpił do Administracji Tymczasowej Cywilnej o zwrot części kaucji (42 400 złp), wniesionej w listach zastawnych, a także o zgodę na ekstabulację 60 000 złp, które zahipotekowano na dobrach Kocmyrzów w Okręgu Krakowskim¹²⁰. Ponieważ w wyznaczonym przez rząd trzymiesięcznym terminie nikt nie wystąpił wobec Straszewskiego z jakimikolwiek roszczeniami, władze nakażały wydanie kaucji z Kasy Głównej, a także dokonanie wykreśleń w aktach hipotecznych¹²¹.

Można dodać, że w 1850 r. władze austriackie zezwoliły na utworzenie loterii pieniężnej. Miała ją prowadzić świeżo utworzona Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie. Z polecenia władz centralnych Rada Administracyjna miała rozpiścić subskrypcję na losy loteryjne¹²². Po 1846 r. w dalszym ciągu organizowane były loterie fantowe¹²³.

Na koniec warto dokonać próby oceny działalności Loterii Krajowej. Z jednej strony należy dostrzec niewątpliwie zagrożenia dla moralności publicznej, jakie zawsze niosą ze sobą wszelkie gry hazardowe. Z tego punktu widzenia oceniał Loterię Krajową Ambroży Grabowski, skrupulatny kronikarz Rzeczy-

---

¹¹⁹ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 14 X 1844 nr 5004 Dz. Rząd. WMK z 9 XI 1844 nr 136–137, s. 545–546. Zawieszenie wykonania ustawy z 1844 r. dotknęło także podatków nadzwyczajnych, wprowadzonych w związku ze zniesieniem Loterii Krajowej (podatek ofiary 24 grosza od dochodów z lasów, a także „dodatek szarwarkowy dworski przy podatku ofiary”).

¹²⁰ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Administracji Tymczasowej Cywilnej z 10 IV 1846 nr 1470, WMK V-183, k. 469–470.

¹²¹ Pismo Administracji Tymczasowej Cywilnej do Wydziału Dochodów Publicznych, Kasy Głównej, Biura Rachuby, Senatorsa czuwającego nad Sprawami Instytutów i Opieką Małoletnich i F. Straszewskiego z 14 IV 1846 nr 1533, WMK V-183, k. 469.

¹²² Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej z 28 II 1850 nr 2577, WMK V-183, k. 1017. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nadesłało arkusze subskrypcyjne, które Rada Administracyjna miała przesłać redakcji „Czasu” dla ogłoszenia, a także poinformować przewodniczącego „kolegium majstrów” i bankiera z Pragi Emanuela Zdekauera. Pismo Rady Administracyjnej do redakcji „Czasu” z 7 III 1850 nr 2465, *ibidem*. Zob. też Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej z 25 VI 1850 nr 2741, WMK V-197, k. 1389 (o utworzeniu Izby Przemysłowo-Handlowej). Zob. A. Kiełbicka, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 1850–1950*, „Biblioteka Krakowska” nr 145, Kraków 2003, s. 22–23; T. Kargol, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje-ludzie-polityka gospodarcza*, Kraków 2003, s. 41–42. Izba występowała w dokumentach również jako „Stowarzyszenie majstrów poświęcających się przemysłom”.

¹²³ Zob. np. obwieszczenie Towarzystwa Dobroczynności z 4 III 1850, „Czas” nr 56 z 8 III 1850; *Rewersy na akta wydane z Archiwum z roku 1852*, WMK V-183, k. 1033; *Rewersy...* z roku 1853, *ibidem*, k. 1041.

pospolitej Krakowskiej. W swoich wspomnieniach Grabowski zanotował, że zaprowadzając loterię Senat „postanowił korzystać ze słabości głupich i zając się wydobywaniem złota, srebra i miedzi z tej kopalni, to jest z kieszeni mieszkańców Krakowa”. W innym miejscu dość efektownie stwierdził, że „głupi lud znosił daninę kilku lub kilkunastu groszy na ołtarzu Fortuny, tego nowego Baala, któremu chciwość ludzka pali kadzidło”. Wśród jego opinii wskaźmy i taką, że „przedsiębiorstwo loteryjne było kupowaniem kota w worze, bo nikt nie mógł przewidzieć, jak daleko szal loteryjny opanuje umysł”¹²⁴.

Na potwierdzenie słów Grabowskiego można przytoczyć historię świadcząca o demoralizującym wpływie Loterii Krajowej na mieszkańców Krakowa i Okręgu. Oto w 1830 r. krakowski poeta Józef Łapsiński przegrał na loterii oszczędności całego życia. Chcąc odzyskać pieniądze, zaczął szantażować Straszewskiego, grożąc mu nawet pozbawieniem życia w razie niezłożenia okupu. Straszewski miał złożyć pieniądze pod figurą Najświętszej Marii Panny w kościele Kapucynów na Piasku. Podczas próby przejścia okupu Dyrekcja Policji aresztowała szantażystę¹²⁵.

Nietrudno też wyobrazić sobie życiowe dramaty ubogich obywateli Wolnego Miasta Krakowa, którzy swoje niewielkie oszczędności lokowali w Loterii Krajowej, mając nadzieję na wygraną życia. Z drugiej strony pamiętać należy o interesach fiskalnych państwa, które zabezpieczone są również w drodze monopolu loteryjnego. Przypomnijmy, że w latach 1822–1828 dochody dla budżetu Wolnego Miasta Krakowa z dzierżawy Loterii Krajowej wynosiły 24 000 złp rocznie. W kolejnych latach wzrosły one do 102 400 złp rocznie. Stan taki utrzymywał się przez kilkanaście lat, do 1845 roku¹²⁶.

Wydaje się, że na Loterii Krajowej dobrze wyszedł też jej dzierżawca, Florian Straszewski. Mimo jego częstych narzekań na zbyt duże koszty funkcjonowania loterii trudno uwierzyć, aby przez tak długi czas chciał prowadzić przedsiębiorstwo, na którym nie mógłby dobrze zarobić.

¹²⁴ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 1, Kraków 1909, s. 204–205.

¹²⁵ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 2, „Biblioteka Krakowska”, nr 41, Kraków 1909, s. 71–72; E. Orman, B. Stępniewska-Janowska, *op. cit.*, s. 241–243.

¹²⁶ *Budżet Przychodów na Rok Etatowy 1822/23*, „Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów WMK i Jego Okręgu z lat 1817/18–1826/27 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, WM 16, k. 680. Tytuł II „Dochody niestałe”. Zob. *Budżet Przychodów na Rok Etatowy 1824/25*, *ibidem*, k. 815; *Budżet Przychodów na Rok Etatowy 1826/27*, *ibidem*, k. 928; *Budżet Przychodów na Rok 1833/37*, „Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów WMK i Jego Okręgu z lat 1833/37–1838/41 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, WM 20, k. 112–113. Tytuł V „Dochody niestałe”; *Budżet Przychodu na Rok 1838/41 czyli na czas od dnia 1 Czerwca 1838 do ostatniego Grudnia 1841*, *ibidem*, k. 486–487. Tytuł III „Dochody krajowe niestałe”.

Bibliografia

Materiały archiwalne

- Akta Senatu Rządzącego (akta senackie): sygn. WMK V-183.
Protokoły posiedzeń Zgromadzenia Reprezentantów WMK oraz dokumentacja sejmowa: sygn. WM II-18, II-19, II-23, II-24, II-44.
Budżety WMK: sygn. WM 15, WM 16, WM 20.
Protokoły posiedzeń Senatu Rządzącego: sygn. WMK IV-9, IV-14, IV-15.
Publikatory rządowe, „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK”, „Dziennik Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej”, „Dziennik Praw WMK”, „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, „Diariusz Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej” z 1833 roku.

Prasa

„Gazeta Krakowska”

Opracowania, wydawnictwa źródłowe

- Bartel W.M., *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
Bartel W.M., *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 116, Kraków 1976.
Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1795–1918*, Kraków 1979.
Borodo A., *Dochody budżetowe z loterii i gier liczbowych*, [w:] *System instytucji prawno-finansowych PRL*, t. III: *Instytucje budżetowe*, cz. II: *Dochody i wydatki budżetu*, red. M. Werałski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
Głąbiński S., *Nauka skarbowości*, Warszawa–Lwów 1925.
Goclon J., *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku*, [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990.
Gutkowski M., *Nauka skarbowości*, Wilno 1936;
Kallas M., Krzymkowski M., *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795–1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006.
Kargol T., *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje – ludzie – polityka gospodarcza*, Kraków 2003.
Kiełbicka A., *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 1850–1950*, „Biblioteka Krakowska” nr 145, Kraków 2003.
Krzyżanowski A., *Nauka skarbowości*, Poznań 1923.
Orman E., Stępniewska-Janowska B., *Straszewski Florian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV/1, z. 180, Warszawa–Kraków 2006, s. 241–243.
Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.
Wachholz S., *Rzeczpospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957.
Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego, wyd. S. Estreicher, t. 1, „Biblioteka Krakowska” nr 40, Kraków 1909.
Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego, t. 2, „Biblioteka Krakowska” nr 41, Kraków 1909.

Podręczniki

- Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.
Witkowski W., *Historia administracji w Polsce (1764–1989)*, Warszawa 2012.

Mateusz Mataniak
(Jagiellonian University, Kraków)

THE REGULATIONS AND FUNCTIONING OF THE NATIONAL
LOTTERY IN THE FREE CITY OF KRAKÓW (1822–1845).
A STUDY OF THE FUNCTIONING OF THE TREASURY
IN THE POLISH LANDS IN THE NINETEENTH CENTURY

S u m m a r y

At the beginning of the nineteenth century, there were many lotteries being run in the partitioned Polish lands. They included classical (Genoese) lotteries and numerical ones, which constituted a state monopoly. Their organisation and operations differed, but all of them were under state control, yielding financial benefits for the authorities and subsidising state budgets. The National Lottery was organised in the Free City of Kraków in 1821 by the Representative Assembly, the parliament of the Kraków Republic. During the parliamentary proceedings, doubts about the ethical aspects of the lottery were raised by the deputies, who wished to reconcile these with the need to subsidise the budget. The 1821 regulations came into effect the following year and regulated the principles according to which the lottery should be organised. The lottery was to be leased to a private entrepreneur for a yearly payment. The lease was granted to Feliks Straszewski (1767–1847), a well-known Kraków activist famous for his contributions to the organisation of the Planty Park, and the appropriate agreements were signed for a duration of six years (in 1828, 1834, 1839). The running of the lottery was conducted by the Directory of the Lottery overseen by one of the city senators. The offices of the directors were located in Hetmańska building in the Main Market Square. Lottery tickets were sold at central sale points as well as at several local points in Kraków and neighbouring cities. Income from the lottery was high, as it was very popular among the poorer groups of citizens. In 1828, the Senate passed two additional edicts more precisely regulating the functioning of the lottery. Simultaneously, the lease payment was raised to 102400 Polish zloty, putting the leaseholder in difficult financial situation, about which he complained in several letters to the authorities. At the same time, there was decreasing social interest in the lottery.

The article also includes an analysis of a typical lease agreement between the authorities and Feliks Straszewski (of 1839), as well as the regulation of one of the class lotteries (the so-called “Plan II Loterii Krajowej” of 1840). This allows us to learn about the typical conditions for lottery-like undertakings and their conditions and challenges for organisers and participants. The National Lottery was suspended by the city authorities in 1844 (taking effect on 1 January 1845). Soon after, Feliks Straszewski was refunded his security deposit and his mortgage was expunged.

